

Pròleg

El març del 2003 apareixia el primer número de la revista PAPERS DE RECERCA HISTÒRICA editada per la Societat Andorrana de Ciències amb el ferm propòsit de contribuir al coneixement i a la difusió de la nostra història i fer possible que historiadors i investigadors disposessin d'un mitjà per donar a conèixer els seus treballs.

Per a mi és motiu de complaença el fet que PAPERS DE RECERCA HISTÒRICA hagi superat la prova de la continuació amb nota, i que el contingut hagi estat ampliat amb la inclusió de dues noves seccions. En aquest segon número es recullen cinc articles elaborats per investigadors de diferents disciplines, tres aportacions i un comentari crític d'una monografia.

Josep Bosch, arqueòleg, analitza com les restes arqueològiques del jaciment del Roc d'Enclar (Andorra la Vella) evidencien un procés de romanització de les valls d'Andorra molt més intens del que la historiografia havia considerat.

Domènec Bascompte, historiador, reflexiona sobre la veracitat de l'origen andorrà del general de Lluís XIV, Francesc Calbó i Gualbes, i fa una reflexió sobre la presència dels mites i les llegendes en la història dels pobles.

Sebastià Villalón, historiador, analitza el Cadastre andorrà tot superant els prejudicis que hi ha a l'entorn d'aquesta font documental, i potencia el seu estudi mitjançant una mostra de les possibilitats que es poden oferir als estudiosos de la història social i econòmica d'Andorra.

En format de dossier, tenim els textos de Ladislau Baró, historiador i professor de sociologia de la UNED, que fa un apunt sobre la vida i l'obra de Josep Fontbernat que constitueix un pretext excel·lent per aproximar-se a la història d'Andorra dels anys 1960 i 1970. Albert Manent, escriptor i historiador, fa memòria d'aquells que com Josep Fontbernat s'han dedicat a l'estudi de la llengua i de la història catalanes.

Entre les aportacions, tenim la de Ludmilla Lacueva, que descriu la història d'Emili Prats i Miravall, fundador de l'Hostal del Serrat (Ordino). Benigne Marquès, arxiver diocesà i capítular d'Urgell, fa una semblança biogràfica personal de Cebrià Baraut com a estudiós de la vall de Castellbò.

La Societat Andorrana de Ciències presenta un recull de fotografies d'Andorra que tenen origen en el fons de Josep Maria Guilerà i Albiñana (1928-1929 i 1933).

Pere Caveró enceta una secció relativa a comentaris de publicacions i monografies sobre història que, en aquesta ocasió, tracta del tema de la transgressió de la frontera.

Finalment, vull felicitar la Societat Andorrana de Ciències per aquest segon número de PAPERS DE RECERCA HISTÒRICA i també tots els autors i col·laboradors que l'han fet possible.

Xavier Montané i Atero
Ministre d'Educació, Cultura, Joventut i Esports

Salutació

Un any més, Banca Privada d'Andorra es complau a patrocinar *Papers de recerca històrica*, una iniciativa sorgida de la Societat Andorrana de Ciències amb l'objectiu de servir de plataforma als estudiosos perquè puguin donar a conèixer el seu treball i promoure la participació i el debat entre totes aquelles persones que s'interessen per la història d'Andorra. Des de la seva creació fa més de vint anys, la Societat Andorrana de Ciències ha desenvolupat una intensa activitat en diversos camps del coneixement, amb una preocupació fonamental pel futur d'Andorra en el marc de la construcció d'Europa. Conèixer el passat, estudiar la formació de la personalitat andorrana i analitzar els canvis que s'han produït al llarg del segle xx obre unes perspectives necessàries per a la comprensió dels esdeveniments que vivim i dels que encara hem de viure. D'aquí la importància dels estudis històrics que BPA impulsa també mitjançant l'Anuari Socioeconòmic.

Aquest número de *Papers de recerca històrica* inclou tres articles de fons i un seguit de comunicacions. Tot i que es tracta d'una revista dedicada a la recerca, els textos estan escrits en un to d'alta divulgació que els fa assequibles al lector mitjà. El caràcter innovador de la revista queda palès amb l'enfocament que es dona als diferents temes. Així, mentre l'estudi de Josep Maria Bosch i Casadevall obre noves perspectives al coneixement de la romanització d'Andorra, a partir de les troballes del jaciment del Roc d'Enclar; Sebastià Villalón dona a conèixer les possibilitats que ofereix per a la recerca històrica una font poc compresa i estudiada: el cadastre andorrà de 1910. «Realitat i mite en la història d'Andorra: un cèlebre soldat de Lluís XIV es fa andorrà» de Domènec Bascompte i Grau és un estudi interpretatiu sobre l'origen andorrà de Francesc Calbó i Gualbes, amb unes conclusions il·luminadores sobre com es formen les llegendes històriques.

Una altra de les finalitats de *Papers de recerca històrica* és recuperar i donar a conèixer l'obra de personalitats relacionades amb la història del nostre país. Aquest segon número de la revista dedica un dossier a l'obra i a la personalitat del músic, polític i escriptor Josep Fontbernat i Verdaguer (Estanyol, 1886 - Andorra la Vella, 1977). Gran lluitador per les llibertats de Catalunya, Fontbernat va participar en els fets de Prats de Molló, al costat de Francesc Macià, i va ser diputat al Parlament de Catalunya. Algunes de les seves composicions, com la *Cançó de la barca* o la sardana *Ja no et veure mai més*, formen part d'un patrimoni musical compartit. En aquest número, els lectors hi podran trobar dos articles que glossen la seva trajectòria. L'un, de Ladislau Baró i Solà, sobre el seu paper en el desenvolupament de la radiodifusió andorrana. L'altre, d'Albert Manent, un dels grans especialistes en l'exili català, que n'ofereix un retrat biogràfic en la línia dels que ha reunit en els seus llibres *Solc de les hores: retrats d'escriptors i polítics*, *Semblances contra l'oblit* o *En un replà del meu temps*.

En conjunt, es tracta d'una aportació enriquidora, interessant i diversa, que confirma el bon nivell del primer número, publicat ja fa un any. En nom de BPA vull agrair la inviació de la Societat Andorrana de Ciències i, especialment, del cap de la Secció d'Història, Pere Caveró, que ens ha permès de col·laborar en aquest projecte. També vull expressar el reconeixement de la nostra entitat a totes les persones que fan possible *Papers de recerca històrica*: els membres del consell de redacció, Rosa Muns, Maria Jesús Lluelles, Susanna Vela i els autors dels articles. I finalment destacar la bona comunicació amb el Govern d'Andorra, que fa possible tirar endavant aquesta iniciativa necessària en un clima de complicitat i bona entesa.

Joan Pau Miquel i Prats

Director general de Banca Privada d'Andorra

Presentació

El número 2 de *Papers de Recerca Històrica* que us presentem és una passa més per a una consolidació. Conté certes novetats formals.

A més dels articles –eix vertebrador de *Papers de Recerca Històrica*– inclou un dossier (en aquest cas la suma de dos articles), unes aportacions i uns resums en català, castellà i francès.

Aquests canvis són exclusivament operatius i puntuals, la qual cosa no significa que siguin seccions establertes. *Papers de Recerca Històrica* s'adapta als textos a publicar.

Les aportacions són materials o fonts documentals primeres, en el seu sentit més ampli, que es presenten aitals. És a dir, documents inicials.

Posem especial èmfasi en els agraïments als autors pels seus articles, al Ministeri d'Educació, Cultura, Joventut i Esports i a la Banca Privada d'Andorra pel seu patrocini. Ensem a Carolina Fantova per la seva traducció desinteressada dels resums al francès.

Pere Caveró i Muñoz

Cap de la secció d'Història

Resums

Josep Maria Bosch i Casadevall: «La disgregació del món ibèric a la vall d'Andorra»

RESUM: La recerca arqueològica al jaciment del Roc d'Enclar (Andorra la Vella) ha permès avenços importants pel que fa als coneixements històrics sobre la vida en època romana, visigòtica i romànica a la Vall d'Andorra i, de retruc, a la plana de la Seu d'Urgell. Les evidències arqueològiques posen de manifest un procés de romanització (II aC - XII dC) molt més intens del que la historiografia havia considerat fins avui.

RESUMEN: La investigación del yacimiento del Roc d'Enclar (Andorra la Vella) ha permitido avances importantes sobre el conocimiento histórico de la vida en la época romana, visigótica y románica en el valle de Andorra y, en consecuencia,

en el llano de la Seu d'Urgell. Las evidencias arqueológicas ponen de manifiesto un proceso de romanización (II aC - XII dC.). Mucho más intenso de lo que la historiografía había considerado hasta hoy.

RÉSUMÉ: La recherche archéologique réalisée au Roc d'Enclar (Andorre la Vieille) a permis d'importantes avancées dans la connaissance historique de la vie en Andorre à l'époque romaine, wisigothique et romane. Ces nouvelles connaissances ne se limitent pas au strict cadre andorran puisqu'elle nous renseigne également sur la situation qui prévalait dans la plaine de la Seu d'Urgell. Les vestiges archéologiques mettent en évidence un processus de romanisation (II av. - XII ap.) bien plus intense que ce que décrit la bibliographie classique. (*Traducció: Olivier Codina*).

La disgregació del món ibèric a la Vall d'Andorra

Josep Maria Bosch i Casadevall

Introducció

En l'imaginar andorrà existeix la idea que Andorra és un dels països més antics d'Europa. Aquesta suposada realitat es fonamenta en la documentació carolíngia del segle IX; però, sobretot, en l'acta de consagració de la catedral de Santa Maria de la Seu d'Urgell. Un document que la tradició vol que sigui del 839 o fins i tot d'abans. Aquest mite s'arrodoneix amb el record d'un passat llunyà particular a mans dels andosins. La història com a ciència, però, posa en evidència que aquesta idea no és més que una simplificació de la realitat.

Hi ha paraules que amb el pas del temps canvien de significat. Un d'aquests casos és el nom Andorra. Al segle III aC, aquesta paraula designa un dels probables subgrups dels ceretans que ocupaven la part alta de la vall del Segre¹; onze segles més tard, l'any 843, designa una vall propietat del comte d'Urgell². En aquests més de mil anys d'història, Andorra passa de ser un antropònim a ser un topònim. A partir dels segles II i I aC, el gran grup ceretà es fragmenta i deixa de ser gradualment una comunitat més o menys tribal dins una gran unitat territorial fins esdevenir al segle IX un mosaic de comunitats pageses, cadascuna dins una unitat territorial que no abraça més d'una vall, i, entre les quals, es troba la de la Vall d'Andorra³.

Aquesta mutació sintetitza una part del fenomen constant d'alteració que han experimentat en el passat els pobles i les comunitats d'aquestes terres dels Pirineus orientals: malgrat la continuïtat aparent de certs elements, els canvis graduals els han allunyat dels seus orígens i els han fet diferents a cada moment. En aquesta part del

1. Jordi PONS, *Territori i societat romana a Catalunya, dels inicis al baix imperi*, Barcelona, Edicions 62, 1994, p. 292-298. Els andosins, com a subgrup, formarien part probablement de la comunitat dels ceretans que s'estendria, al nord, per totes les conques altes tributàries del Segre i, al sud, fins als Prepirineus.

2. Cebrià BARAUT, *Cartulari de la Vall d'Andorra. Segles IX-XIII*, Andorra la Vella, Conselleria d'Educació i Turisme, 1988, vol. I, doc. núm. 3, p. 92-93.

3. Altres comunitats que formen aquest mosaic són la de la vall de Sant Joan, la de la vall de Castellbò, la de la plana de l'Urgellet, la de la vall d'Alins, la de la vall de Cabó, la del territori de Tost, la del territori de Montan, la de la vall de Llavansa, la del territori de Bar, la de la vall de Querol, la de la vall de Gósol i la de la Cerdanya (Jordi BOLÒS, «Organització del territori i poblament a l'edat mitjana als Pirineus catalans», a *Muntanyes i població. El passat dels Pirineus des d'una perspectiva multidisciplinària*, Andorra la Vella, Centre de Trobades de Cultures Pirinenques, 1995). Sobre la naturalesa d'aquestes comunitats pageses vegeu, per exemple, Lluís TO, «El marc de les comunitats pageses: villa i parròquia en les diòcesis de Girona i Elna (final del segle IX - principi de l'XI)», a *Catalunya i França meridional a l'entorn de l'any mil*, Actes del Col·loqui Internacional Hug Capet, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1991, p. 212-239.

fenomen, la romanització primer i, més endavant, la cristianització i el feudalisme són les grans forces que transformen la societat ibèrica del segle III aC en la societat romànica del segle IX. El resultat d'aquesta transformació, en cap dels casos coneguts i entre ells el d'Andorra, és que la comunitat pagesa d'una vall es pot considerar l'embrió d'un país. Les relacions, les solidaritats i les pràctiques que s'estableixen tenen un caràcter purament veïnal i es mouen dins els límits del grup domèstic, del parentiu o del lloc. En el cas concret d'Andorra, la consciència d'un destí col·lectiu i la necessitat de cercar l'aval del passat és una realitat molt més tardana en el temps. Els processos de construcció política, social i cultural de la frontera actual, tot i fonamentar-se físicament en les afrontacions de la *villa vallis Andorra* del segle IX (843), són posteriors a les accions i a les idees de la societat romànica feudal.

Durant aquests darrers anys, el desenvolupament de la línia de recerca sobre la transformació de la població ibèrica en aquesta zona dels Pirineus orientals, fruit dels successius poders romà, hispanovisigòtic i comtal, ha permès avançar en el coneixement. Pel que fa a la recerca arqueològica destaquen, entre altres, les excavacions de l'església de Santa Eulàlia de la Seu d'Urgell (1991)⁴, del castell del Roc d'Enclar d'Andorra la Vella (1979-1993)⁵, del claustre de la catedral de Santa Maria de la Seu d'Urgell (1996), de la plaça dels Oms (1996)⁶, del carrer Major de la Seu d'Urgell (1996)⁷ i de l'església de Sant Marc i Santa Maria d'Encamp (1980, 1986 i 1999). Pel que fa a la recerca documental sobresurten especialment les tesis doctorals de Christian Rico sobre els Pirineus en època romana (1997)⁸ i de Roland Viader sobre l'Andorra feudal (2003)⁹.

En aquest article exposarem una síntesi històrica sobre les darreres interpretacions del fenomen de la romanització, de la cristianització i del feudalisme en aquesta vall pirinenca. A partir dels resultats obtinguts, principalment als jaciments del castell del Roc d'Enclar i de l'església de Santa Coloma d'Andorra la Vella, es pretén fer un esbós del procés de transformació del paisatge entre els segles I i XIII.

La vall d'Andorra a l'època romana

A partir dels segles II i aC, el territori dels andosins degué experimentar gradualment les conseqüències de la millora feta pels romans de l'eix viari entre *Ruscino* (Castellrosselló)

4. M. Àngels RUF i Albert VILLARÓ, «L'església romànica de Sta. Eulàlia de la Seu d'Urgell», a *Urgellia*, núm. XI (1992-93, 1995), p. 487-511.

5. Xavier LLOVERA et al., *Roc d'Enclar, transformacions d'un espai dominant (segles IV-XIX)*, Andorra la Vella, Govern d'Andorra, 1997, col·l. «Monografies del Patrimoni Cultural d'Andorra», núm. 4, 549 p.

6. Albert VILLARÓ, «Excavacions d'urgència a la ciutat d'Urgell: una aproximació als seus orígens tardoromans», a *Actes de l'XI Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà*, Puigcerdà, Institut d'Estudis Ceretans, 1998, p. 435-447; Joan-Albert ADELL et al., *La catedral de la Seu d'Urgell*, Barcelona, Angle Editorial, 2000, 284 p.

7. Albert VILLARÓ, *Hèrcules i la ciutat. Un passeig per la història de la Seu*, la Seu d'Urgell, Caixa de Catalunya, 1995, p. 31.

8. Christian RICO, *Pyrénées romaines. Essai sur un pays de frontière (IIIe siècle av. J.C. - IVe siècle ap. J.C.)*, Madrid, 1997, Bibliothèque de la Casa de Velázquez, núm. 14, 418 p.

9. Roland VIADER, *L'Andorre du IX au XIV siècle. Montagne, féodalité et communautés*, Tolosa de Llenguadoc, Presses Universitaires du Mirail, 2003, 440 p.

i llerda (Lleida) fruit d'un probable augment de l'accessibilitat¹⁰. L'*Strata Ceretana* degué incrementar l'oferta de centralitat de la plana de l'Urgellet i, de retruc, de l'*oppidum* de Castellciutat. L'augment de la mobilitat i de les oportunitats s'acompanyà, com a mínim durant els segles I aC i I dC, de l'aparició d'establiments rurals romans (vil·les¹¹ i granges). A la zona de Santa Coloma d'Andorra la Vella s'ha documentat l'existència d'una d'aquestes granges en ús entre els segles I i III dC¹². Una unitat de producció que formaria part d'un mosaic de propietats, entre disperses i agrupades, gestionades molt probablement des d'una vil·la situada a la plana de l'Urgellet. D'aquesta explotació agrícola menor, centrada possiblement en la producció de vi, només es coneix de moment una part de les terres explotades; concretament, les de l'esperó del Roc d'Enclar. En aquest punt la granja disposaria d'un dels seus vinyars i uns coberts per a l'elaboració de vi. Una part dels vessants oest i sud i la part superior de l'esperó estarien plantats de vinya. Al capdamunt i al centre d'aquesta explotació hi hauria la infraestructura necessària (cups i premsa de lliura¹³) per trepitjar i premsar el raïm i per deixar fermentar el most. Un cop la collita estava transformada en vi es traslladava a algun punt encara no localitzat de Santa Coloma on es realitzaven els processos finals de vinificació i es traslladava la producció de l'any a la vil·la de la plana. L'extensió del vinyar i la presència d'una premsa de lliura són indicis suficients per pensar en una intenció final de comercialitzar la producció.

La presència d'una vil·la a la plana de l'Urgellet i d'una granja a la vall d'Andorra s'han de relacionar amb el fenomen de transformació que degué experimentar el poblament ibèric de la zona. La condició de la vall d'Andorra de ser un dels llocs de pas secundaris de la xarxa viària romana, entre els vessants nord i sud dels Pirineus, també s'ha de lligar amb aquest fenomen de canvis econòmics, socials, d'ocupació i d'ús del sòl. La presència de cultura material romana de final de la República i de l'alt Imperi a la vall (monedes i ceràmica) reforça encara més la idea d'una societat del tot diferent a la del període anterior¹⁴.

Una de les possibles conseqüències d'aquest procés de romanització fou l'abandó progressiu de Castellciutat i la formació d'*Urgellum* (la Seu d'Urgell). Aquesta unitat nova de poblament degué néixer entre el segle I i la segona meitat del segle IV com a

10. Cristina YÁÑEZ i Josep M. BOSCH, «El Roc d'Enclar, entre la decadència de Iulia Libica i la puixança d'Urgellum. Una reflexió sobre els efectes territorials i urbanístics de l'*Strata Ceretana*», a *Actes de l'XI Col·loqui internacional d'arqueologia de Puigcerdà*, Puigcerdà, Institut d'Estudis Ceretans, 1998, p. 345-355.

11. Les restes d'una d'aquestes vil·les s'han localitzat sota l'església de Santa Eulàlia de la Seu d'Urgell (M. Àngels RUF i Albert VILLARÓ, «L'església romànica...»).

12. Josep M. BOSCH, Cristina YÁÑEZ i Antoni VILA, «Una explotació vitivinícola romana als Pirineus. Un exemple d'implantació de nous models de gestió i d'explotació a la vall central d'Andorra», a *Actes 2 Col·loqui Internacional d'Arqueologia Romana*, Badalona, Museu de Badalona, 1998, p. 444-449.

13. Xavier LLOVERA et al., *Roc d'Enclar...*, p. 373-386.

14. Una realitat que explicaria la presència d'una *tabernulae* a la zona d'Anserall (M. RIU, «Sant Serni de Tavèrnoles», a *Catalunya Romànica*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, vol. vi, 1992, p. 114-121) i d'una probable cupa o tomba romana a Sant Marc i Santa Maria d'Encamp (Cristina YÁÑEZ, *Memòria històrica de l'església de Sant Marc i Santa Maria d'Encamp*, Àrea de Recerca Històrica del Govern d'Andorra, 2000, inèdit).

resultat, entre altres factors, d'una probable tradició del lloc com a punt d'intercanvis comercials i de relacions socials i, a més a més, de la mobilitat i del potencial d'oferir oportunitats de l'*Strata Ceretana* i de la vil·la documentada. A final del segle III, *Urgellum* era ja una petita unitat de poblament amb un cert teixit urbà que, tot i haver nascut amb molt poca força, s'hauria acabat imposant per sobre de Castellciutat, amb el que això suposa de desplaçament de la població veïna del turó vers la plana¹⁵.

La Vall d'Andorra en època del romà tardà

Durant el segle IV es va plantejar la necessitat de transformar la serralada dels Pirineus en una barrera per evitar possibles desplaçaments de pobles germànics vers Hispània. En aquest moment, el nucli d'*Urgellum* es degué convertir en centre gestor d'un segment de la serralada. Aquesta política de defensa comportà, també, la construcció d'una xarxa d'infraestructures militars per vigilar els diferents passos de muntanya (*claustra Pyrenaei*¹⁶).

A la zona de Santa Coloma d'Andorra la Vella, sobre les restes de l'explotació vitivinícola del Roc d'Enclar ja abandonada, es documenta la construcció entre la segona meitat del segle IV i l'any 409 d'una d'aquestes infraestructures militars. En aquest moment, al capdamunt de l'esperó s'aixeca, com a mínim, una muralla perimetral i diverses torres de flanc de planta quadrangular¹⁷. A l'interior del recinte es degué formar una unitat de poblament estable amb un consum significatiu de productes d'importació; concretament, de vaixel·la fina de taula segellada DSP¹⁸ i d'una col·lecció de bronzes i vidres¹⁹. A més a més, d'aquesta fase d'ocupació s'ha trobat un conjunt de diferents objectes metàl·lics que corresponen molt probablement a restes de peces d'uniformes militars; entre les quals destaca un passador de cinturó d'inspiració germànica²⁰. Més enllà de les condicions geoestratègiques, el lloc de Roc d'Enclar oferia la possibilitat d'aprofitar els beneficis de la prèvia existència a la zona d'una concentració de persones, activitats i estructures a la romana fruit de l'herència de la granja de Santa Coloma.

El *castrum* del Roc d'Enclar (pas de la Valira) degué formar part d'una xarxa sectorial integrada pels *castra* de Puigcerdà (pas de la Cerdanya) i del Pui (pas de la Noguera). La gestió d'aquestes infraestructures militars es degué centralitzar des d'*Urgellum* que en aquell moment era la unitat de població més propera amb una certa entitat urbana i amb una bona situació a l'entrada dels passos. Des d'aquest nucli, doncs, es degueren controlar pel coll d'Ares vers Gerri de la Sal les dues valls de la Noguera,

15. Cristina YÁÑEZ i Josep M. BOSCH, «El Roc d'Enclar, entre la...», p. 349-350.

16. Entre els quals destaquen, per la seva importància geoestratègica, el castellum de Sordonia, el de Caucoliberi, el de Vultuaria, els dos de les Clausuras i el de Lybiae.

17. L'estat de la recerca, però, només ha documentat l'existència clara de dues torres i d'una altra de possible (Xavier LLOVERA et al., *Roc d'Enclar...*, p. 423-431).

18. Xavier LLOVERA et al., *Roc d'Enclar...*, p. 250-287.

19. Xavier LLOVERA et al., *Roc d'Enclar...*, p. 321-325.

20. Xavier LLOVERA et al., *Roc d'Enclar...*, p. 144-148.

per la ruta natural oberta pel riu Valira els colls d'Andorra i per l'*Strata Ceretana* la Cerdanya²¹.

A partir del segle VI, com a conseqüència de l'afebliment del poder de Roma es van reduir de manera significativa la mobilitat i les oportunitats a la zona. Aquestes valls degueren experimentar una fase de replegament sobre si mateixes, d'augment de l'autosuficiència i de disminució de les relacions més enllà del veí més proper. Aquesta realitat, encara molt poc coneguda, es posa de manifest amb l'absència de productes d'importació.

D'aquest moment, només es coneixen les restes d'una unitat de poblament al capdamunt del Roc d'Enclar. El *castrum* del romà tardà, malgrat perdre part de la seva funció militar, continuà ocupat. El grup humà instal·lat al capdamunt de l'esperó complementava l'activitat agrícola (mill, sègol, civada, guixes i llenties entre d'altres plantes conreades) amb la pastoral (ovicaprins i suïds) i amb la caça. L'autosuficiència es posa de manifest amb la presència de petits tallers de producció de ceràmica²² i de ferro²³ destinats a satisfer les necessitats domèstiques. Entre els segles VI i VII una part de la població va ser enterrada al capdamunt mateix de l'esperó fins a formar un primer espai funerari de 19 tombes. Aquestes inhumacions, excavades a la roca o a l'estrat, són contenidors de fossa de pedres, de fossa simple i de fossa antropomorfa²⁴.

L'auge de l'Església, com a conseqüència de la desaparició de l'administració romana, converteix els bisbes en una de les principals autoritats locals entre la societat del regne visigot hispànic. Aquest poder, davant la necessitat de mantenir l'estructura administrativa d'herència romana, reforça la seva presència i autoritat sobre el territori amb la construcció d'esglésies als llocs emblemàtics (castells, ciutats i pobles)²⁵.

La construcció de l'església de Sant Vicenç del Roc d'Enclar, entre final del segle VII i principi del segle VIII, correspondria probablement a aquesta manifestació de poder²⁶. El programa arquitectònic que s'utilitza en la construcció d'aquesta infraestructura cultural coincideix amb el que s'aplica en l'arquitectura rural preromànica. L'edifici és d'una sola nau de planta rectangular, absis quadrat, coberta a dues aigües i campanar de torre de planta circular. La nau, amb una porta oberta al sud, està aixecada amb

21. Cristina YÁÑEZ i Josep M. BOSCH, «El Roc d'Enclar, entre la...», p. 350-351.

22. Xavier LLOVERA et al., *Roc d'Enclar...*, p. 326-350.

23. Josep M. BOSCH i Antoni VILA, «El miratge de la producció de ferro a la Vall d'Andorra en època feudal. L'evidència del Roc d'Enclar», a *Eines i instrumental metàl·lic (segles v-xv)*, Roda de Ter, Museu Arqueològic de l'Esquerda, 2002, p. 7-12.

24. Xavier LLOVERA et al., *Roc d'Enclar...*, p. 398.

25. Jorge LÓPEZ QUIROGA i Mónica RODRÍGUEZ LOVELLE, «Poblamiento rural en el noroeste de la Península Ibérica (siglos v-xi): Una introducción al estudio del poblamiento rural entre la Antigüedad tardía y la Alta Edad Media en Galicia a través de un análisis micro-regional», a *Boletín de Arqueología Medieval* (Madrid: Asociación Española de Arqueología Medieval), núm. 7 (1993), p. 21-52.

26. Un altre possible exemple d'aquestes primeres infraestructures culturals anteriors al segle IX podria ser l'església de Santa Coloma d'Andorra la Vella (Josep M BOSCH i Antoni VILA, «Santa Coloma d'Andorra. L'espai arquitectònic de l'església», a *Magister Sancta Columba. La pintura romànica del Mestre de Santa Coloma i la seva època*, Andorra la Vella, Govern d'Andorra, 2003, p. 30-33). No es descarta que la segona església aixecada abans del 814 sota la catedral romànica de la Seu d'Urgell ja es fes sobre les restes d'una primera infraestructura cultural d'època visigòtica (Joan-Albert ADELL et al. *La catedral...*, p. 21-24).

pedres de granit de mida mitjana i petita, lligades amb morter, disposades sense seguir massa filades i originalment els murs estaven arrebossats. El campanar és una estructura solidària amb els murs de la nau, situada al costat sud, de planta més o menys circular i un pis amb quatre finestres i set òculs a la part superior²⁷.

L'existència de l'església concentrà al seu entorn una part del grup humà establert al capdamunt de l'esperó. En un moment indeterminat a partir de la segona meitat del segle VIII s'aixecà una casa al costat nord, quasi a tocar de l'església, d'uns 46 m² i amb tres subdivisions de l'espai interior²⁸. Més endavant, a partir de final del segle VIII, es delimità a uns dotze metres pel costat oest de l'església una segona casa d'uns 30 m² i sense subdivisions interiors²⁹. Aquestes construccions eren de planta rectangular, molt possiblement amb coberta a dues aigües i aixecades amb un programa mixt de pedra i fusta. A més a més, al voltant de l'església es delimità un segon espai funerari amb 28 tombes entre els segles VII i IX. Aquestes inhumacions, excavades a la roca, són contenidors de fossa de pedres, de fossa simple i de fossa antropomorfa³⁰. La llarga pervivència del nucli de població al capdamunt de l'esperó, amb fases de més o menys ocupació, s'inscriuria dins un fenomen general a l'època de retorn als llocs alts.

La Vall d'Andorra en època romànica

A final del segle VIII, la plana de l'Urgellet i les valls veïnes quedaren sota la influència de l'administració carolíngia. La conquesta militar d'aquests territoris va suposar el desmantellament de l'antiga estructura de poder hispanovisigoda i el repartiment d'uns beneficis entre el cercle de famílies nobles dins l'òrbita franca. En aquest moment, aquestes terres apareixen a la documentació escrita subdividides en unitats territorials anomenades *villa*, moltes de les quals inclouen una vall o un conjunt de valls³¹.

Una d'aquestes *villae* és la Vall d'Andorra, que l'any 843 passa a formar part del domini territorial del comte d'Urgell³². En aquest primer moment, davant la necessitat de mantenir els drets de propietat sobre la terra i de canalitzar l'excedent econòmic fruit de l'activitat productiva, el comte recupera la funció militar de l'esperó del Roc d'Enclar³³. El castell comtal vigilava una comunitat pagesa dispersa pels fons de vall en petites unitats de poblament amb una estructura urbana alveolar i una estructura social no homogènia. Durant els segles IX i X, gràcies a la conjuntura favorable al creixement agrícola, el paisatge al voltant d'aquestes unitats es transforma en un mosaic

27. Xavier LLOVERA et al., *Roc d'Enclar...*, p. 407-413.

28. Xavier LLOVERA et al., *Roc d'Enclar...*, p. 182-183.

29. Xavier LLOVERA et al., *Roc d'Enclar...*, p. 184-185.

30. Xavier LLOVERA et al., *Roc d'Enclar...*, p. 398-401.

31. Vegeu nota 3.

32. Cebrià BARAUT, *Cartulari...*, p. 92-93.

33. Malauradament, les obres posteriors de construcció del castell del comte de Foix, entre els anys 1226 i 1288, destruïren molt probablement les estructures del castell del comte d'Urgell (Xavier LLOVERA et al., *Roc d'Enclar...*, p. 435-439).

d'horts, terres i feixes. La consolidació de molts d'aquests nuclis es materialitza amb la construcció d'una església romànica³⁴.

Pel que es desprèn de la documentació, al llarg del segle XI i fins entrat el segle XIII, les elits pageses de la Vall van conservar encara la propietat de moltes parcel·les tot i l'ofensiva de la noblesa local per ampliar els drets sobre la terra i els homes³⁵. Aquesta realitat, que en cap cas es pot considerar exclusiva de la vall o d'aquesta *villa*, es caracteritza per una circulació de l'excedent a l'entorn de les famílies de la noblesa local del comtat i dels pagesos preeminents de la *villa*. Aquesta distribució de la renda genera dins el marc de la comunitat pagesa les seves pròpies relacions de força. En aquestes relacions, el control de les esglésies és una peça clau per mantenir la preeminència de certes famílies pageses gràcies a l'accés als delmes i a les primícies; per la qual cosa, a l'hora de distribuir l'excedent econòmic, esdevenen una de les infraestructures privilegiades com a instrument per retroalimentar unes relacions econòmicosocials favorables.

En aquest context, doncs, no sorprèn que les esglésies andorranes tinguessin més capacitat econòmica que altres esglésies del bisbat i que aquesta es canalitzés, entre altres opcions, en una activitat constructiva. Aquesta capacitat i activitat, no forçosament deslligada del poder públic, explica les reformes que experimenten moltes de les esglésies preromàniques i romàniques en un moment posterior a la seva construcció. Aquestes reformes comporten, per exemple, la construcció d'un campanar o la millora significativa de la decoració pictòrica³⁶.

La construcció d'esglésies s'acompanya d'una subdivisió de la *villa* en parròquies. Els edificis i els marcs d'enquadrament són instruments que contribueixen encara més a transformar la societat de l'època. Aquests canvis suposen l'acceptació de noves creences, doctrines i rituals i l'adaptació o abandó de les antigues.

34. Alguns d'aquests nuclis són, per exemple, Encamp i l'església de Santa Eulàlia (M. JUAN et al., *Santa Eulàlia d'Encamp. Evolució històrica d'un edifici (segles IX-XX)*, Andorra la Vella, Govern d'Andorra, 1989, col·l. «Monografies del Patrimoni Cultural d'Andorra», núm. 2, 131 p.), Engordany i l'església de Sant Jaume (Josep M. BOSCH et al., *Engordany, la vida al solà (segles II aC - XX dC)*, Andorra la Vella, Govern d'Andorra, 1993, col·l. «Monografies del Patrimoni Cultural d'Andorra», núm. 3, 117 p.), els Vilars i l'església de Sant Romà (Jordi VIGUÉ, «Sant Romà dels Vilars», a *Andorra Romànica*, Andorra la Vella, Govern d'Andorra, 1992, col·l. «Monografies del Patrimoni Cultural d'Andorra», núm. 1, p. 203-204), la Cortinada i l'església de Sant Martí (Xavier LLOVERA et al., «Sant Martí de la Cortinada», a *Andorra Romànica*, Andorra la Vella, Govern d'Andorra, 1992, col·l. «Monografies del Patrimoni Cultural d'Andorra», núm. 1, p. 114-126), Engolasters i l'església de Sant Miquel (Jordi FERNÁNDEZ et al., «Sant Miquel d'Engolasters», a *Andorra Romànica*, Andorra la Vella, Govern d'Andorra, 1992, col·l. «Monografies del Patrimoni Cultural d'Andorra», núm. 1, p. 204-214) o Meritxell i l'església de Santa Maria (Josep M. BOSCH, *Memòria històrica de l'església de Santa Maria de Meritxell*, Andorra la Vella, Àrea de Recerca Històrica del Govern d'Andorra, 1991, inèdit).

35. Roland VIADER, *L'Andorre du...*

36. El campanar i la decoració pictòrica de Sant Joan de Caselles, el campanar de Santa Eulàlia d'Encamp, la decoració pictòrica de Sant Romà de les Bons, la decoració pictòrica de Sant Martí de la Cortinada, la decoració pictòrica de Sant Esteve d'Andorra la Vella (*Andorra Romànica*, Andorra la Vella, Govern d'Andorra, 1992, col·l. «Monografies del Patrimoni Cultural d'Andorra», núm. 1, 233 p.) o el campanar i la decoració pictòrica de Santa Coloma d'Andorra la Vella (*Magister Sancta Columba. La pintura romànica del Mestre de Sancta Coloma i la seva època*, Andorra la Vella, Govern d'Andorra, 2003, 186 p.) són alguns dels testimonis d'aquesta realitat.

Conclusions

L'any 218, el pas d'Hanníbal per la vall del Segre posa en evidència que els Pirineus i les seves valls han estat des de molt antic i per sobre de tot una zona de pas³⁷. Aquesta realitat pren una dimensió diferent quan aquestes terres queden sota la influència de l'administració romana i el pas del Segre es transforma en l'*Strata Ceretana*. Les comunitats ibèriques de la zona, a partir del segle II aC, entraren en un procés de romanització que finalitza amb la cristianització dels segles IX-XII.

Avui, la revaloració dels testimonis de la Cerdanya, del pas de l'*Strata Ceretana*, dels indicis a la Seu d'Urgell i dels vestigis del Roc d'Enclar, permet considerar que entre el canvi d'era i el segle III, es degué produir un major grau de romanització de la zona del que s'ha cregut fins ara. Aquesta realitat implica, doncs, considerar un procés d'aculturació del món ibèric més profund del que fins fa poc es pensava d'acord amb les poques restes conegudes. Els camins, les probables vil·les i granges, el possible nucli d'*Urgellum* i les esglésies són els instruments que transformen la societat ibèrica del segle III aC en la societat romànica del segle IX.

L'embrió d'Andorra com a país es forma a partir del moment que es crea el Consell de la Terra (1419). La societat romànica feudal només s'ha d'entendre com un dels elements base que faran possible aquest organisme viu i en constant procés de transformació que és la nació andorrana.

Bibliografia

Andorra Romànica. Andorra la Vella: Govern d'Andorra, 1992. 233 p. (Monografies del Patrimoni Cultural d'Andorra; 1)

ADELL, Joan-Albert [et al.]. *La catedral de la Seu d'Urgell*. Barcelona: Angle Editorial, 2000. 284 p.

BARAUT, Cebrià. *Cartulari de la Vall d'Andorra. Segles IX-XIII*. Vol. I. Andorra la Vella: Conselleria d'Educació i Cultura, 1988. (doc. núm. 3), p. 92-93.

BOLÓS, Jordi. «Organització del territori i poblament a l'edat mitjana als Pirineus catalans». A: *Muntanyes i població. El passat dels Pirineus des d'una perspectiva multidisciplinària*. Andorra la Vella: Centre de Trobades de Cultures Pirinenques, 1995.

BOSCH, Josep Maria. *Memòria històrica de l'església de Santa Maria de Meritxell*. Andorra la Vella: Àrea de Recerca Històrica del Govern d'Andorra, 1991. [Inèdit]

BOSCH, Josep Maria [et al.]. *Engordany, la vida al solà (segles II aC - XX dC)*. Andorra la Vella: Govern d'Andorra, 1993. 117 p. (Monografies del Patrimoni Cultural d'Andorra; 3).

BOSCH, Josep Maria; VILA, Antoni. «El miratge de la producció de ferro a la vall d'Andorra en època feudal. L'evidència del Roc d'Enclar». A: *Eines i instrumental metàl·lic (segles V-XV)*. Roda de Ter: Museu Arqueològic de l'Esquerda, 2002, p. 7-12.

37. Per a èpoques més antigues vegeu Gonzalo RUIZ ZAPATERO, «El poblamiento del primer milenio aC en los Pirineos», a *Muntanyes i població. El passat dels Pirineus des d'una perspectiva multidisciplinària*, Andorra la Vella, Govern d'Andorra, 1995, p. 85-106.

- «Santa Coloma d'Andorra. L'espai arquitectònic de l'església». A: *Magister Sancta Columba. La pintura romànica del Mestre de Santa Coloma i la seva època*. Andorra la Vella: Govern d'Andorra, 2003, p. 30-33.
- BOSCH, Josep Maria; YÁÑEZ, Cristina; VILA, Antoni. «Una explotació vitivinícola romana als Pirineus. Un exemple d'implantació de nou models de gestió i d'explotació a la vall central d'Andorra». A: *Actes 2 Col·loqui Internacional d'Arqueologia Romana*. Badalona: Museu de Badalona, 1998, p. 444-449.
- FERNÁNDEZ, Jordi [et al.]. «Sant Miquel d'Engolasters». A: *Andorra Romànica*. Andorra la Vella: Govern d'Andorra, 1992. (Monografies del Patrimoni Cultural d'Andorra; 1), p. 204-214.
- JUAN, M. [et al.]. *Santa Eulàlia d'Encamp. Evolució històrica d'un edifici (segles IX-XX)*. Andorra la Vella: Govern d'Andorra, 1989. 131 p. (Monografies del Patrimoni Cultural d'Andorra; 2)
- LLOVERA, Xavier [et al.]. *Roc d'Enclar, transformacions d'un espai dominant (segles IV-XX)*. Andorra la Vella: Govern d'Andorra, 1997. 549 p. (Monografies del Patrimoni Cultural d'Andorra; 4)
- LLOVERA, Xavier [et al.]. «Sant Martí de la Cortinada». A: *Andorra Romànica*. Andorra la Vella: Govern d'Andorra, 1992. (Monografies del Patrimoni Cultural d'Andorra; 1), p. 114-126.
- LÓPEZ QUIROGA, Jorge; RODRÍGUEZ LOVELLE, Mónica. «Poblamiento rural en el noroeste de la Península Ibérica (siglos V-XI): Una introducción al estudio del poblamiento rural entre la Antigüedad tardía y la Alta Edad Media en Galicia a través de un análisis micro-regional». *Boletín de Arqueología Medieval* [Madrid], núm. 7 (1993), p. 21-52.
- Magister Sancta Columba. La pintura romànica del Mestre de Sancta Coloma i la seva època*. Andorra la Vella: Govern d'Andorra, 2003. 186 p.
- PONS, Jordi. *Territori i societat romana a Catalunya, dels inicis al baix imperi*. Barcelona: Edicions 62, 1994, p. 292-298.
- RICO, Christian. *Pyrénées romaines. Essai sur un pays de frontière (IIIe siècle av. J-C - IVe siècle ap. J-C)*. Madrid, 1997. 418 p. (Bibliothèque de la Casa de Velázquez; 14)
- RIU, M. «Sant Serni de Tavèrnoles». A: *Catalunya Romànica*. Vol. II. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1992, p. 114-121.
- RUF, M. Àngels; VILLARÓ, Albert. «L'església romànica de Santa Eulàlia de la Seu d'Urgell». *Urgellia*, núm. XI, (1992-1993, 1995), p. 487-511.
- RUIZ ZAPATERO, Gonzalo. «El poblamiento del primer milenio aC en los Pirineos». A: *Muntanyes i població. El passat dels Pirineus des d'una perspectiva multidisciplinària*. Andorra la Vella: Govern d'Andorra, 1995, p. 85-106.
- To, Lluís. «El marc de les comunitats pageses: villa i parròquia en les diòcesis de Girona i Elna (final del segle IX - principi de l'XI)». A: *Catalunya i França meridional a l'entorn de l'any mil. Actes del Col·loqui Internacional Hug Capet*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, 1991, p. 212-239.
- VIADER, Roland. *L'Andorre du IX au XIV siècle. Montagne, féodalité et communautés*. Tolosa de Llenguadoc: Presses Universitaires du Mirail, 2003, 440 p.
- VIGUÉ, Jordi. «Sant Romà dels Vilars». A: *Andorra Romànica*. Andorra la Vella: Govern d'Andorra, 1992. (Monografies del Patrimoni Cultural d'Andorra; 1), p. 203-204.
- VILLARÓ, Albert. «Excavacions d'urgència a la ciutat d'Urgell: una aproximació als seus orígens tardoromans». A: *Actes de l'XI Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà*. Puigcerdà: Institut d'Estudis Ceretans, 1998, p. 435-447.
- *Hèrcules i la ciutat. Un passeig per la història de la Seu*. La Seu d'Urgell: Caixa de Catalunya, 1995, p. 31.
- YÁÑEZ, Cristina. *Memòria històrica de l'església de Sant Marc i Santa Maria d'Encamp*. Andorra la Vella: Àrea de Recerca Històrica del Govern d'Andorra, 2000. [Inèdit]
- YÁÑEZ, Cristina; BOSCH, Josep Maria. «El Roc d'Enclar, entre la decadència de Iulia Libica i la puixança d'Urgellum. Una reflexió sobre els efectes territorials i urbanístics de l'Strata Ceretana». A: *Actes de l'XI Col·loqui internacional d'arqueologia de Puigcerdà*. Puigcerdà: Institut d'Estudis Ceretans, 1998, p. 345-355.

Resums

Domènec Bascompte i Grau: «Realitat i mite en la història d'Andorra: un cèlebre soldat de Lluís XIV es fa andorrà»

RESUM: L'article és el resultat d'una reflexió sobre la presència de mites i llegendes en la història dels pobles i del perill que suposa, per al coneixement històric, donar per verídics uns fets que no han estat provats documentalment. En aquest cas s'analitza la veracitat de l'origen andorrà del general de Lluís XIV, Francesc Calbó Gualbes, al qual es dona per nascut a Soldeu tot i que les fonts documentals no corroboren aquest fet i que altres fonts bibliogràfiques situen el seu lloc de naixement a Barcelona. Aquesta ciutat fou probablement el seu lloc d'origen, vistes les connotacions socials que es requerien per al desenvolupament dels membres de l'estament militar, connotacions que no es troben a Andorra.

RESUMEN: El artículo es el fruto de una reflexión sobre la existencia de mitos y leyendas en la historia de los pueblos, y del peligro que supone para el conocimiento histórico dar por verdaderos unos hechos que no han sido probados documentalmente. En este caso se analiza la autenticidad del origen andorrano del general Francesc Calbó Gualbes, al que se da por nacido en Soldeu a pesar de que las fuentes documentales no confirman este hecho y cuando otras fuentes bibliográficas sitúan su lugar de nacimiento en Barcelona. Esta ciudad fue

probablemente su lugar de origen dadas las connotaciones sociales que se requerían para el desarrollo de los miembros del estamento militar, connotaciones que no se encuentran en Andorra.

RÉSUMÉ: Cet article est le résultat d'une réflexion à propos de l'existence de mythes et de légendes dans l'histoire des peuples et, sur le danger qu'implique pour la connaissance historique de donner pour vrai des faits qui ne sont pas certifiés. Alors, dans ce cas précis nous faisons l'analyse sur l'authenticité de l'origine andorrane de Francesc Calbó Gualbe, qui semblerait-il est né à Soldeu, bien que les sources documentaires ne démontrent pas cette réalité. D'autant plus que d'autres sources documentaires situent son lieu de naissance à Barcelone. Cette ville a été certainement son lieu de naissance car il ne faut pas mépriser les connotations sociales requises pour le développement des membres de l'État militaire, des connotations sociales que l'on ne peut pas retrouver en Andorre.

Realitat i mite en la història d'Andorra: un cèlebre soldat de Lluís XIV es fa andorrà

Domènec Bascompte i Grau

La cultura dels pobles és plena de llegendes o històries mítiques que sovint prenen més protagonisme i són més cregudes que la mateixa realitat històrica. Però què s'entén per *mite* o *legenda*? I per *història*? Definim cadascun d'aquests conceptes. Segons el *Diccionari d'història de Catalunya* publicat per Edicions 62, sota el concepte de mites i llegendes s'inclouen «totes aquelles narracions d'aparença històrica, però bastides per mitjà d'elements imaginaris»; i afegeix que «totes les comunitats humanes, en determinats moments, han cercat justificacions mítiques d'alguns dels trets cabdals del seu present o passat¹». En moments d'exaltació dels nacionalismes, com ara el període romàntic, es mitifiquen una sèrie de personatges cabdals de la història de Catalunya com Jaume I, el bandoler Joan de Serrallonga o el mateix canonge d'Urgell i president de la Generalitat catalana, Pau Claris, tot amb la intenció de crear uns mites o símbols que ajudin a enaltir l'existència històrica d'un territori a partir de la seva cultura. El mateix s'esdevé amb l'origen de Cristòfor Colom per a la historiografia espanyola i catalana, debat que encara continua vigent avui dia². Els mites i llegendes es transmeten de forma oral, tot i que en un moment determinat es puguin recollir per escrit, convertint així el mite en fet històric. La història d'Andorra no ha estat exempta d'aquesta situació i així, amb la transmissió d'Antoni Fiter i Rossell a través del *Manual Digest*, es considerarà durant molts segles que Carlemany autoritzà el poblament de les valls d'Andorra amb la concessió d'una carta pobla l'any 805, que investigacions posteriors han determinat que és falsa³. El mateix autor recull el fet que dins les tropes dels almogàvers hi havia molts andorrans, i que fins i tot el mateix Marc Almogàver podia ser-ho⁴. En la mateixa línia, el recentment desaparegut professor Marcel Baïche mantenia la hipòtesi que la coneguda batalla de Roncesvalls del 788

1. Jesús MESTRE CAMPI (dir.), *Diccionari d'història de Catalunya*. Barcelona, Edicions 62, 1992, p. 696.

2. Vegeu J. ARENAS i J. L. PALOS, «Era català Cristòfor Colom el descobridor d'Amèrica?», *Sapiens* (Barcelona), núm. 11 (2003), p. 12.

3. Jordi GUILLAMET, «Revisió al problema de la Carta Pobra d'Andorra», *Butlletí del Comitè Andorrà de Ciències Històriques* (Andorra la Vella), núm. 2 (1987), p. 43-67.

4. Antoni FITER i ROSSELL, *Manual Digest*, Andorra la Vella, Consell General, 1987, fol. 74.

havia tingut lloc a les valls d'Andorra⁵. Tots aquests fets són difícils de demostrar històricament i per tant susceptibles a tota mena d'interpretacions. No passa el mateix amb els dos darrers grans mites de la història d'Andorra: el del general Calbó i el de Boris I. Segons alguns autors, el general Calbó, militar que a les ordres del rei de França Lluís XIV causà estralls als Països Baixos durant la segona meitat del segle XVII, era nascut a Andorra. Aquesta possibilitat queda descartada després de les aportacions bibliogràfiques i documentals que es presenten en aquest article. L'últim gran mite o misteri de la història d'Andorra és l'afer del presumpte rei d'Andorra de l'any 1934, Boris I, el qual també ha estat objecte d'un article de premsa darrerament⁶.

L'entrada «història» de la *Gran enciclopèdia catalana* ens diu que és la «narració ordenada i verídica sobre el conjunt dels fets memorables del passat humà, sobre una sèrie determinada d'aquests fets o sobre una persona o una cosa concreta». Amb el concepte de verídica s'entén que la informació s'ha extret de proves bibliogràfiques o documentals fiables.

A partir d'aquestes premisses volem analitzar què hi ha de llegendari i d'històric en allò que s'ha escrit sobre el general Calbó i els seus orígens.

Què va fer el general Calbó?

Deixant al marge l'origen, l'any de naixement i el nom de pila del general Calbó, aspectes que analitzarem més endavant, podem dir que el general Calbó fou un militar que estigué a les ordres de Lluís XIV a partir de la segona meitat del segle XVII. Amb l'esclat de la Guerra dels Segadors (1640-1652), participà sota les ordres del virrei de Catalunya, mariscal de la Mothe, en la presa de Tamarit (1642), Flix i Mirabell (1643). Després sota les ordres del comte d'Harcourt lluità en la batalla de Llorens i participà en la presa de Balaguer (1645), en el setge de Lleida (1646-1647) i en la defensa de Barcelona (1652). El 1654 fou nomenat coronel i participà amb el seu propi regiment en diverses campanyes militars a Catalunya i al Conflent fins al 1659.

Entre 1667, any en què fou nomenat general de Brigada, i el 1672 lluità en diverses campanyes al Franc Comtat i a Holanda, on l'any 1672 és nomenat governador d'Arnhem. El seu gran reconeixement militar tingué lloc en la defensa de la ciutat de Maas-tricht, assetjada durant 51 dies per les tropes del príncep d'Orange l'any 1676: per aquest motiu va ser nomenat lloctinent general de les tropes franceses de Flandes.

L'any 1684, durant la invasió de les tropes franceses de Catalunya, obtingué la victòria del Pont Major, prop de Girona. El 1688 fou nomenat cavaller reial i un any més tard tornà a Flandes on va morir l'any 1690 a la batalla de Deinze.

Sobre aquest brillant militar es diu que Lluís XIV va escriure: «J'étais sans crainte quand il défendait une place» (No patia gens quan ell defensava una plaça).

5. Marcel BAÏCHE, «Roncesvalles. Rencsvals II», *Bulletin Trimestriel de la Société des Langues néo-latines*, p. 12-24. Citat per Jordi GUILLAMET, «Revisió...».

6. Joan MORALES, «Boris I, el fals rei d'Andorra», *Sapiens* (Barcelona), núm. 11, (2003), p. 48-51.

Reproducció pictòrica de la invasió d'Holanda per les tropes franceses el 12 de juny de 1672. *Le Rhin passé à la nage par les français*. Van der Meulen. Musée des Beaux Arts, Caen.

La Guerra d'Holanda (1672-1678)

L'episodi que ha donat més transcendència al general Calbó fou la seva participació en la guerra d'ocupació d'Holanda amb les tropes de Lluís XIV. La Guerra d'Holanda s'ha de situar en el marc de les lluites de les potències europees (França, Anglaterra, Espanya i l'Imperi germànic) per l'hegemonia del continent, és a dir, pel control del màxim nombre de territoris. A continuació en destaquem els fets més rellevants.

La guerra entre França i les Províncies Unides Holandeses va durar 7 anys, i s'inicià el 6 d'abril de 1672. El 12 de juny del mateix any, les tropes franceses (120.000 soldats), comandades pel mateix rei de França Lluís XIV i els mariscals príncep de Condé, Turenne, Luxembourg i Vauban, entren a Holanda travessant el riu Rhin. Aquest episodi fou reproduït pel pintor flamenc Van der Meulen. El 20 de juny de 1672 l'exèrcit francès ocupà la ciutat d'Utrecht sense cap tipus de resistència.

El 30 de juny de 1673, Lluís XIV i Vauban prenen la ciutat de Maastricht, després de 13 dies de setge. L'any 1674, França només conserva Maastricht i Grave sobre el riu Mosa.

L'any 1676, les tropes holandeses intenten recuperar les places perdudes i així, el 26 d'agost, els homes del general Schömburg (entre els quals s'hi ha de comptar el general Calbó) obliguen Guillem d'Orange, cap de l'exèrcit holandès, a aixecar el setge al qual havia sotmès la ciutat de Maastricht. Segons un relat del segle XVIII, l'Stathouther, Guillem d'Orange, cap polític i militar de les Províncies Unides, va fugir sense tenir temps d'emportar-se els ferits i els malalts del seu camp, i va abandonar una part del seu canó i de les seves pertinències, després de perdre 12.000 homes en 51 dies de setge a una ciutat que el rei de França havia pres en 13 dies⁷. Segons Philippe

7. «Medailles sur les principaux événements du regne entier de Louis le Grand avec des explications historiques», *Histoire métallique du regne*, París 1723, fol. Citat per François BLUCHE, *Louis XIV*, París, Fayard, p. 376.

Fulanger⁸, els lloctinents generals de Lluís XIV a Holanda el 1677 són: el cavaller de Lorraine, el príncep de Soubisse, el marquès de la Trousse i el comte du Plessis. El cavaller de Sourdis i el senyor de Stoupe són els generals majors i el marquès de la Frezilière el comandant d'artilleria. On és el general Calbó?

A partir de 1675 s'inicia a Nimega un congrés de pau que culmina el 10 d'agost de 1678 amb el tractat de pau amb les Províncies Unides, el 17 de setembre del mateix any amb Espanya i el 5 de febrer de 1679 amb l'Imperi germànic. A partir d'aquest tractat de pau, Holanda no perd cap territori i recupera la ciutat de Maastricht, l'única que encara era en mans franceses, a més d'obtenir avantatges duaners en el comerç amb França.

En la bibliografia consultada a fi d'obtenir el màxim de detalls possibles sobre la Guerra dels Segadors i la Guerra d'Holanda, hem trobat escasses referències sobre el general Calbó. Núria Sales troba el general lluitant l'any 1654 prop dels Pirineus i el cita com a exemple de català que lluita contra els seus germans catalans⁹. Tot i que els fets històrics coincideixen amb les gestes militars que les biografies atribueixen a aquest personatge, la historiografia no li dona gaire protagonisme, fet que em fa considerar que potser la seva participació en aquestes campanyes no fou tan important, sinó que simplement fou un bon militar a les ordres del príncep de Condé, Schomberg o Luxembourg. A més, l'absència de la menció de les fonts bibliogràfiques i documentals per part dels autors que han estudiat aquesta figura poden iniciar un dubte sobre la veracitat de les informacions aportades que, en aquest cas, però, semblen ben fonamentades. Per aquest motiu, és important deixar molt clar en tot estudi historiogràfic les fonts bibliogràfiques i documentals que s'han utilitzat, a fi d'evitar que alguns fets verídics siguin posats en dubte o que alguns fets dubtosos siguin considerats verídics.

Qui fou el general Calbó?

El primer article en què s'informa de l'origen andorrà del general Calbó és escrit per Joseph Sanz al número 59 de *L'Ariège pittoresque*, del 31 de juliol de 1913¹⁰, en el qual s'afirma que el general Calbó nasqué a Soldeu i que fou un militar molt important per a l'exèrcit del rei de França Lluís XIV. En l'article, però, no es dona a conèixer el nom de pila del general Calbó ni la seva data de naixement. En el mateix article també s'afirma que els habitants d'Andorra sovint servien en exèrcits catalans i francesos, i com a exemple s'afirma que molts andorrans formaren part de les tropes dels almogàvers¹¹. Cap d'aquestes darreres afirmacions no ha pogut ser demostrada documentalment i, per tant, manquen de cap credibilitat des d'un punt de vista historiogràfic.

8. Philippe FULANGER, *Monsieur frère du roi*, Paris, Librairie Académique Perrin, 2001, p. 187.

9. Núria SALES, «Crisis de Catalunya», a *Història de Catalunya*, vol. 4, Barcelona, Edicions 62, 1991, p. 385.

10. ARXIU HISTÒRIC NACIONAL / FONS BIBLIOGRÀFIC dels ARXIS DEPARTAMENTALS de l'ARIEJA.

11. Joseph SANZ, «Un célèbre guerrier andorran au service de la France sous Louis XIV», *L'Ariège Pittoresque*, núm. 59 (1913), p. 2.

L'any 1979, en el setmanari *Poble Andorrà*¹² es publicà una entrevista als hereus de casa Calbó, Josep Areny, pare i fill, en què es recorden els membres de la família que tingueren càrrecs importants entre els quals s'esmenten els cònsols, consellers, sub-síndics, batlles i notaris, però no parlen de cap avantpassat militar. A la darrera pàgina de l'entrevista es publicà, en un requadre al marge, un altre petit article titulat: «Un Calbó general del rei Lluís XIV». S'hi exposa que un Calbó que va néixer l'any 1625 i que va morir a Flandes l'any 1690 va ser general de l'exèrcit de Lluís XIV. Segons es recull en l'article, aquest membre de la família Calbó s'enrolà en l'exèrcit a causa de la misèria del país i s'inicià en les armes durant la Guerra dels Segadors. Després es distingí en diverses campanyes contra el Franc Comtat i Holanda, on fou nomenat governador de la plaça forta d'Arhem. L'article acaba amb una altra interpretació de la ja coneguda frase de Lluís XIV en el sentit que podia dormir tranquil quan el general Calbó defensava una plaça. D'aquesta font d'informació es desprèn que el general Calbó va néixer l'any 1625 i va morir a Flandes el 1690. Malauradament no consta el nom de l'autor de l'entrevista als membres de la família Calbó ni el de l'article sobre el militar.

Fernand Sendra, en els números 14, 15 i 16 de *L'Echo des Vallées*, butlletí de l'Associació de Residents Francesos d'Andorra, datats entre el juliol i el desembre del 2002, dedica una sèrie d'articles a donar a conèixer el personatge i les actuacions del general Calbó. Per a aquest autor, l'il·lustre militar es deia Joan Salvador Calbó i va néixer a Soldeu, parròquia de Canillo, el 28 de juliol de 1625. Fou confirmat a Barcelona, moment en què canvià el nom de pila, Joan Salvador, pel de Francesc, de manera que va ser conegut com a Francesc de Calbó i Gualbes¹³, el qual, segons l'autor, també va servir a l'armada francesa com molts altres andorrans. En aquests articles s'exposa de forma completa i detallada la brillant ascensió en la carrera militar del general Calbó, però hi trobem a faltar les referències bibliogràfiques i documentals que sostenen les afirmacions i especialment pel que fa a l'origen andorrà del general Calbó, al sobtat canvi de nom en el moment de la seva confirmació i a la presència d'habitants d'Andorra en les tropes franceses.

En una visita a l'Arxiu Històric de l'Armada de Terra al castell de Vincennes, prop de París, l'autor de l'article que teniu a les mans tingué la sort de topiar amb un llibre escrit per L. Dussieux l'any 1888 titulat *Les grands Généraux de Louis XIV* que dedica el capítol xiv a «Le comte de Calvo. Lieutenant général». L'article se centra bàsicament en la brillant defensa de la ciutat de Maastricht per part d'aquest insigne militar. L'article comença dient: «François, comte de Calvo Gualbés, surnommé le brave Calvo, naquit vers 1627. C'était un gentilhomme de Barcelone...»¹⁴. En la resta del capítol s'exposen algunes de les proeses militars d'aquest general que coincideixen

12. «Un Calbó general del rei Lluís XIV», *Poble Andorrà* (20-25 novembre 1979), p. 3.

13. Fernand SENDRA, «Un célèbre guerrier andorran...», *L'Echo des Vallées* (Andorra la Vella), núm. 14 (2002), p. 16.

14. L. DUSSIEUX, *Les grands généraux de Louis XIV*, París, Librairie Victor Lecoffre, 1888, p. 14.

plenament amb les presentades per Fernand Sendra. Per primer cop, un autor ens diu que el general Calbó no era nascut a Soldeu sinó que era de Barcelona, tot i que L. Dussieux es mostra imprecís sobre la data de naixement. Per les seves actuacions militars i pel fet de dir-se o fer-se dir Francesc i com a segon cognom Gualbes o Gualbès i haver mort l'any 1690 a Deinze, no hi ha cap dubte que tots (L. Dussieux, J. Sanz, F. Sendra, N. Sales, l'autor de l'article anònim del *Poble Andorrà* i jo mateix) ens estem referint a la mateixa persona.

En l'intent de verificar la majoria de dades sobre el nostre militar, el pas següent fou consultar la *Gran enciclopèdia catalana* a fi d'ampliar alguna dada sobre el setge de Maastricht, el comte de Calbó o la família Gualbès, i quina fou la meua sorpresa quan vaig trobar l'entrada següent: «Calbó i Gualbes, Francesc (Barcelona 1625-Deinze, Flandes 1690) Militar». Malauradament en l'entrada no hi consta l'autor o autora de l'article que, un cop més de forma sospitosa, s'amaga en l'anonimat...

En el *Diccionari biogràfic* d'Albertí també s'hi troba una entrada sobre aquest personatge, escrit amb v, Calvó¹⁵, tal com també ho escriuen L. Dussieux i F. Sendra. El diccionari d'Albertí, però, li dona com a màxima graduació la de tinent general, tot i que reconeix que era governador de Maastricht. Un fet no exclou l'altre, ja que durant la seva carrera militar ja va actuar com a governador interí de quatre ciutadelles a Flandes, com ens fa saber Fernand Sendra¹⁶. Amb aquestes consultes molts dubtes sobre el seu origen van quedar aclarits. Francesc Calbó i Gualbes va néixer a Barcelona l'any 1625 i no a Soldeu com afirmen alguns autors.

Soldeu. Poble on la llegenda diu que va néixer el militar Francesc Calbó Gualbès. Arxiu Històric Nacional / Fons Henry Parisel, núm. 276.

15. Santiago ALBERTÍ, *Diccionari biogràfic*, vol. 1, Barcelona, Albertí Editor, 1966, p. 198.

16. Fernand SENDRA, «Un célèbre guerrier andorran...», *L'Echo des Vallées* (Andorra la Vella), núm. 16 (2002), p. 26.

El general Calbó no era andorrà... però el podem fer fill adoptiu

Una consulta al llibre de registres de baptismes de l'arxiu parroquial de Canillo ens posa de manifest que no es produí cap naixement a la parròquia durant els mesos de juliol i agost de 1625, i que entre els anys 1625 i 1627 no va néixer a Soldeu (casa Calbó) ni als Plans (casa Soldevila) cap persona anomenada Francesc o Joan Salvador Calbó, amb la qual cosa podem afirmar que no va néixer a Andorra i que amb tota probabilitat devia haver nascut a Barcelona. Per tenir-ne la certesa caldria trobar la seva partida o el seu registre de naixement, documentació que probablement fou destruïda durant la Guerra Civil espanyola. D'altra banda, la majoria de soldats i càrrecs militars provenien de famílies nobles, situació que no es dona en el cas de les famílies andorranes, i si en la dels Calbó Gualbes de Barcelona, ja que segons L. Dus-sieux era comte.

A 26. de Abril de 1625. fou batejada maria Anna zaren-
a filla de la tallosa filla de nicolau canoy de joana se-
ra sa muller. segons rituel. p. m. f. a les mures i de j. sub-
uicari de canillo. Es fets padrins jaume segret de les bordes
y maria segreta labe de les bordes.

Lo mateix dia y any bateja lo mateix subuicari un fill de
miquel Adellach y de magdalena sa muller del lloch de
canillo. Es fets padrins donauetura mas de la parròquia
de Andorra y catherina veuada de canillo. a l'epòsc nom
miquel donauetura.

A 12. de maig de 1625. fou batejat guilleu segret de les
bordes segons rituel. fill de jaume segret y de joana
sa muller. Es fets padrins guilleu segret y borho. na-
dina viuda de canillo. Bateja p. m. f. a les mures subuicari.

A 18. de maig 1625. fou batejat don domènec rusquet del
lloch de canillo segons rituel. fill de miquel rusquet
y de domènec sa muller. Es fets padrins borho nou
mellor y don domènec prelat de canillo. al bate-
jat m. f. a les mures subuicari de canillo.

A 24. de maig de 1625. fou batejada m. l'òria
bondària filla de margarida bondària y de
del lloch de canillo, padrins jaume naidiferres
y vitoria segret de canillo. Batejada p. m. f. a
les mures subuicari.

Reproducció de les pàgines del llibre de registre de baptismes de la parròquia de Canillo de l'any 1625, lloc on s'hauria d'haver inscrit el naixement de Francesc Calbó Gualbes el 28 de juliol de 1625 en cas que hagués nascut a Soldeu. No s'enregistren naixements entre el juny i el setembre d'aquest any. Arxiu Històric Nacional / Arxiu parroquial de Canillo, Llibre de registre de baptismes (1606-1654), Ll. núm. 1.

A 7. de setembre de 1625. font baptisada catherina solacina del blan filla de mig solacina y de catherina sa muller. Els padrins mig solacina de canillo y catherina maricella del blan ala baptesada al pater morat subicari de canillo.

A 10. de setembre de 1625. font baptisada catherina solma del sinhuca del blan de canillo filla de mig solma y de margarida sa muller. Els padrins raume naudi perrer y catherina hrom del regina. baptesada al pater morat pater y subicari de canillo.

A 19. de setembre de 1625. font baptisada pere madora de holi-holi de pere madora y margarida sa muller. Els padrins pere calba de vilafranca y catherina gasta na de laorta. baptesada al pater morat pater y subicari de canillo.

A 8. de novembre de 1625. font baptisada miguel garreta del bonolo de la lora fill de miguel garreta y de maria garreta sa muller. Els padrins miguel garreta y bonhomera pellerat riera. baptesada al pater morat pater. La mateixa dia y any pater mateix pater font baptisada miguel garreta bonolo de la lora filla de miguel garreta y de maria garreta sa muller. Els padrins miguel garreta y bonhomera pellerat riera. baptesada al pater morat pater y subicari de canillo.

Francesc Calbó i Gualbes estigué sota les ordres de Lluís XIV, rei de França, però també copríncep d'Andorra, al qual degué conèixer en persona. Si el general Calbó hagués estat andorrà, les autoritats andorranes de ben segur que l'haurien utilitzat com a síndic procurador o diplomàtic, situació que no queda reflectida en cap informació documental. Finalment cal argumentar que si el «brau Calbó» hagués estat un andorrà il·lustre, Antoni Fiter i Rossell amb tota probabilitat l'hauria esmentat en el Manual Digest de 1748, tal com sí que va fer amb la presència dels andorrans en les tropes dels almogàvers.

D'origen català, el general Calbó segurament coneixia l'existència d'Andorra i potser fins i tot hi havia estat. Segons algunes dades biogràfiques estigué per la Cerdanya (Puigcerdà) durant la dècada del 1650. Entre 1653 i 1659 hi havia tropes franceses allotjades a Andorra, fins i tot potser que el general Calbó s'hagués pogut allotjar a

casa Calbó de Soldeu, tot i que per ara no en tenim constància documental. Aquesta hipotètica presència del general a Andorra i en aquesta casa pot ser l'origen de la confusió i per tant del mite sorgits de forma simpàtica a partir de la coincidència d'un cognom. Fins i tot podia existir un antic parentiu, en tot cas molt remot. La transmissió oral d'aquest mite fou plasmada posteriorment per escrit per Joseph Sanz i per Fernand Sendra. La llegenda creada sobre l'origen andorrà de Francesc Calbó fa que aquest personatge ja formi part de la història d'Andorra

Amb la pretesa vinculació del general Calbó amb Catalunya, Andorra i França es vol establir un lligam de simpatia entre aquest personatge i els tres territoris esmentats, convertint el general Calbó en un personatge pont entre Catalunya i França, imatge que també té actualment Andorra. El fet que aquest mite aparegui publicat en mitjans de comunicació francesos es fa amb la intenció d'expandir un personatge conegut i important per a la història de França a la història d'Andorra i d'establir així un lligam històric i cultural entre els dos estats, objectiu que volen assolir tant *L'Ariège Pittoresque* com *L'Echo des Vallées*. Les paraules de F. Sendra són prou eloqüents en aquest sentit: «Jean Sauveur dit François de Calvo, andorran et gran serviteur des armées de la France, "le brave Calvo" ne mérit-il-pas le souvenir?»¹⁷. Malauradament, el general Calbó és poc reconegut, per no dir gens, per la historiografia francesa actual. Com a pretès andorrà, un sector de la historiografia del nostre país l'ha volgut simbolitzar com a heroi nacional. El mite del general Calbó com a *heroi francoandorrà* es fonamenta en la constant interrelació entre la història de França i la d'Andorra, interrelació que d'altra banda vincula realment la història d'Andorra amb la de França a partir de personatges com Carles el Calb, Enric IV, Lluís XIV, Napoleó o el general De Gaulle, però que en el cas del general Calbó aquest lligam es basa, malauradament, en una manca de rigor històric i per tant no es pot donar per verídric. Per acabar, vull donar un toc humorístic, anecdòtic i solidari a aquest controvertit tema i plantejo que, si hi ha algú que ha quedat decebut pel fet que el general Calbó o Calvó no sigui d'Andorra i vol que ho sigui, el fem fill adoptiu d'alguna casa de la parròquia de Canillo, ja que per ara la seva memòria es troba a casa Calbó, a casa Soldevila, a la del meu veí Ferran Sendra i a la meua, tots habitants d'aquesta parròquia. Entre tots hem contribuït a fer que la llegenda del general Calbó segueixi viva, però més propera a la realitat històrica.

17. Fernand SENDRA, «Un célèbre guerrier andorran...», *L'Echo des Vallées* (Andorra la Vella), núm. 16 (2002), p. 27.

Bibliografia

- ALBERTÍ, Santiago. *Diccionari biogràfic*. Vol. I. Barcelona: Albertí Editor, 1966.
- ARENAS, J.; PALOS, J. L. «Era català Cristòfor Colom el descobridor d'Amèrica?». *Sapiens* [Barcelona], núm. 11 (2003), p. 12.
- BENNASSAR, M. B.; JACQUART, J. *Historia Moderna*. Madrid: Akal, 1980.
- BORDONOVE, Georges. *Les rois qui on fait la France: Louis XIV*. París: Pigmalion, 1982.
- BLUCHE, François. *Louis XIV*. París: Fayard, 1986.
- CORVISIER, André; DEVÈZE, Michel. *La France de Louis XIV (1643-1715): ordre intérieur et place en Europe*. Vol. II. París: SEDES, 1994.
- DUSSIEUX, L. *Les grands généraux de Louis XIV*. París: Librairie Victor Lecoffre, 1888.
- FITER i ROSSELL, Antoni. *Manual Digest*. Andorra la Vella: Consell General, 1987.
- FULANGER, Philippe. *Monsieur frère du roi*. París: Librairie Académique Perrin, 2001.
- Gran enciclopèdia catalana*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1986.
- GUILLAMET, Jordi. «Revisió al problema de la Carta Pobra d'Andorra». *Butlletí del Comitè Andorrà de Ciències Històriques* [Andorra la Vella], núm. 2 (1987), p. 43-67.
- Journal de la France et des français. Chronologie politique, culturelle et religieuse de Clovis à 2000*. Manchecourt: Gallimard, 2001.
- MAS, D. *La casa andorrana tradicional*. Andorra la Vella: Govern d'Andorra, 1989.
- MESTRE CAMPI, Jesús [dir.]. *Diccionari d'història de Catalunya*. Barcelona: Edicions 62, 1992.
- MORALES, Joan. «Boris I, el fals rei d'Andorra». *Sapiens* [Barcelona], núm. 11 (2003), p. 48-51.
- MURAT, Inès. *Colbert*. París: Librairie d'Arthème Fayard, 1980.
- PILLORGET, René i Suzanne. *France Baroque, France Classique (1589-1715)*. Aylesbury: Robert Lafont, 1996.
- SALES, Núria. «Crisis de Catalunya». A: *Història de Catalunya*. Vol. 4. Barcelona: Edicions 62, 1991.
- SANZ, Joseph. «Un célèbre guerrier andorran au service de la France sous Louis XIV». *L'Ariège Pittoresque*, núm. 59 (1913), p. 2.
- SENDRA, Fernand. «Un célèbre guerrier andorran...» *L'Echo des Vallées* [Andorra la Vella], núm. 14 (2002), p. 16.
- «Un célèbre guerrier andorran...» *L'Echo des Vallées* [Andorra la Vella], núm. 15 (2002), p. 28.
- «Un célèbre guerrier andorran...» *L'Echo des Vallées* [Andorra la Vella], núm. 16 (2002), p. 26.
- «Un Calbó general del rei Lluís XIV». *Poble Andorrà* (20-25 novembre 1979), p. 3.

Fonts documentals

- ARXIU HISTÒRIC NACIONAL / ARXIU del COMÚ de CANILLO, Llibre d'actes (1620-1672), Ll. núm. 1.
- ARXIU HISTÒRIC NACIONAL / ARXIU PARROQUIAL de CANILLO, Llibre de registre de baptismes (1606-1654), Ll. núm. 1.
- ARXIU HISTÒRIC NACIONAL / FONS HENRY PARISEL

Resums

Sebastià Villalón i Barragan: «Una font desconeguda: el Cadastre andorrà»

RESUM: Els estudis sobre els cadastres contemporanis consten d'una llarga tradició a Europa. La informació sobre la propietat de caràcter global ha atret l'atenció de molts historiadors, alhora que ha suscitat nombroses polèmiques sobre la seva fiabilitat. En canvi, a Andorra l'existència d'un Cadastre de principis del segle xx no ha despertat gaire interès entre la majoria d'historiadors del Principat. Potser la cronologia (el nucli del Cadastre s'elaborà el 1910), l'aparent manca d'un criteri únic en la confecció o el seu caràcter fiscal han despertat certes reticències vers aquesta font. En aquest article pretenem superar aquests prejudicis mitjançant la comprensió i la crítica documental del Cadastre, i alhora potenciar-ne l'estudi a través d'una mostra de les possibilitats que ens pot oferir.

RESUMEN: El estudio de catastros contemporáneos tiene una larga tradición en Europa. La información sobre la propiedad de carácter global ha llamado la atención de muchos historiadores, y ha suscitado numerosas polémicas sobre su fiabilidad. En Andorra, la existencia de un Catastro de principios del siglo XX no ha despertado interés entre los historiado-

res. Puede ser que su cronología (el núcleo del Catastro se realiza en el año 1910), la aparente falta de un criterio único en la confección y su carácter fiscal ha comportado reticencias sobre la fuente. El artículo pretende superar los prejuicios, mediante su comprensión, la crítica documental y también potenciar su estudio mediante una muestra de las posibilidades que puede ofrecer.

RÉSUMÉ: En Europe, les études sur les cadastres contemporains font l'objet d'innombrables recherches depuis très longtemps. L'information dégagée sur la propriété, dans son ensemble global éveille l'intérêt de beaucoup d'historiens ainsi qu'elle suscite de nombreuses polémiques à propos de sa fiabilité. Par contre, en Andorre l'existence d'un cadastre qui date du début du XXe siècle n'a pas intéressé grand nombre d'historiens de l'Andorre. C'est peut-être sa chronologie (le noyau du cadastre se situe en 1916), ou bien l'absence d'un fil conducteur lors de son élaboration, ou son caractère fiscal, ce qui provoquent certaines réticences vis-à-vis de cette source. Le but de cet article est de surmonter ces préjugés moyennant la compréhension et la critique documentaire, et parallèlement de développer son étude à travers l'échantillon de possibilités qu'elle peut nous offrir.

Una font històrica desconeguda: el Cadastre andorrà¹

Sebastià Villalón i Barragan

Orígens de la font

En comparació amb d'altres cadastres europeus², la creació del cadastre andorrà és molt tardana. El seu establiment data de principis del segle xx i, com bé apunta Ramon Ganyet, la seva actualització s'allarga, en alguns casos, fins el 1922 i, en d'altres, com el d'Andorra, fins el 1947³. La nova contribució territorial estava destinada a reemplaçar l'antic impost eclesiàstic del delme, abolit definitivament el 1903⁴.

Descripció del Cadastre

El formulari que podem trobar en el Cadastre està format pels camps següents: un nom de casa (que de vegades podia anar acompanyat pel nom i cognom del propietari), el nom de la finca (que tot sovint era simplement la partida on s'ubicava la parcel·la), l'ús que es feia del sòl, la qualitat (classificada en 5 categories), l'extensió (normalment expressada en jornals, cavallons, garbes i canes)⁵, les confrontacions (seguint els punts cardinals nord, sud, est i oest) i una mena de calaix de sastre anomenat *Observacions* (on, per exemple, es podien actualitzar els canvis de propietat de les finques).

1. AHN/ACSJ, cadastre, 1915; AHN/ACA, cadastre, 1910; AHN/ACM, cadastre, 1910; AHN/ACO, 1910; AHN, ACC, 1910. El Cadastre original d'Encamp se'l va endur la riuada de 1937, però encara resta una còpia parcial d'aquell Cadastre – AHN/ACE, Cadastre 1-2. Malgrat tot, la majoria dels Cadastres tenen versions anteriors, que més tard van ser ampliades o, fins i tot, posteriors com en el cas d'Andorra, de la qual se'n conserva una sense data.

L'únic historiador que ha tractat recentment a fons la informació d'aquesta font és O. CODINA, *De fer et de laine. Economie et société des vallées andorranes de 1575 à 1875*, Perpinyà, Université de Perpignan, 2003, p. 49, 54, 57, 113-119.

2. Malgrat els seus precedents, la vertadera història del cadastre contemporani europeu s'inicià amb la Revolució Francesa de 1789 – F. RIVERO, *El Catastro en España, Francia, Italia, Bélgica, Holanda, Suiza*, Madrid, Ministerio de Hacienda, 1957, p. 59.

3. Aquest autor ha extret la informació dels secretaris dels comuns – Ramon GANYET, «Cadastre i Registre de la Propietat» a *Recull de conferències*, núm. 2, Andorra la Vella, Societat Andorrana de Ciències, 1985, p. 133.

4. Esteve LÓPEZ i MONTANYA, Joan PERUGA, Carme TUDEL, *L'Andorra del segle XIX. De la Nova Reforma a la Revolució de 1881*, Andorra, Conselleria d'Educació i Cultura, 1988, p. 181.

5. 1 Jornal = 2.230 m² (= 25 cavallons); 1 Cavalló = 90 m² (= 17 garbes); 1 Garba = 5,24 m²; 1 Cana = 2,47 m² (aquesta última unitat de superfície només s'emprava per mesurar cases, bordes, coberts o altres tipus de construccions).

Aquestes eren les entrades de l'ímpres del Cadastre. Però cada parròquia el podia omplir aparentment a la seva manera, sobretot pel que fa a la classificació de les terres. Així, a Ordino, per exemple, la classificació es feia en *horts*, *terres* i *prats*; a Andorra en *prat*, *sembradura* i *garriga*; i a Sant Julià, Canillo, la Massana i Encamp sembla ser que no se n'especificava la utilització, només la qualitat (de primera, segona, tercera...). Ara bé, si ens fixem en els noms de les finques d'aquestes darreres parròquies, ens adonarem que sempre s'encapçalaven amb uns termes que reiteradament es repetien: *terra*, *hort*, *hortal*, *camp*, *prat*, *boïga*, *erm*, *bosc*..., els quals també feien referència a uns usos concrets. En efecte, tant unes parròquies com les altres, designaven una mateixa realitat (un *prat*, una *terra* agrícola o una *terra* agropastoral) amb una terminologia diferent. Per exemple, les terres que eren descrites amb el nom *hort*, *camp* o *boïga* tenien ús agrícola i corresponien a aquelles que en el Cadastre apareixien designades amb el nom *hort* o *sembradura* (les sembradures de primera i segona, normalment, corresponien als horts, i les de més baixa qualitat a les boïgues)⁶. En canvi, les finques que eren classificades amb la paraula *terra* tenien un caràcter més ambigu, ja que tant podien ser terres agrícoles com terres amb finalitats pastorals o les dues coses a la vegada. Els *prats*, òbviament, tenien un caràcter eminentment pastoral. I, per últim, les *garrigues* podien correspondre als *erms* de tipus agrari (un *antuixà*, per exemple, o marge de finca difícil de conrear) o a un de tipus pastoral (terres marginals que per les seves característiques orogràfiques no es podien conrear, per exemple, les zones rocoses), o als *boscs* (en el Cadastre d'Andorra, per exemple, els boscs de rouredes tenen la categoria de *garriga*). En resum, totes les finques del Cadastre es classificaven en funció del seu caràcter agrícola, pastoral o agropastoral mitjançant una terminologia aparentment diferent, que podia ser més o menys precisa, però que, a la vegada, com acabem de veure, tenia punts en comú. Tanmateix, aquest sistema de classificació genèric no era recent; ans el contrari, procedia de les tipologies documentals que s'utilitzaven de bon antic en la documentació notarial o administrativa del Principat.

Cada tipus de terra tenia un valor diferent. Les terres més cares eren els prats. A Andorra, per exemple, els prats de primera valien 170 PTA / jornal, les sembradures de primera qualitat costaven 110 PTA / jornal i la garriga de primera 20 PTA / jornal. Els valors relatius eren els següents: una sembradura costava el 64,7 per cent d'un *prat* i una *garriga* l'11,7 per cent. Per tant, el seu valor canviava en funció del tipus i de la qualitat de la terra.

A l'igual que els criteris de classificació de la terra, els sistemes de confrontacions que definien les finques (el principi d'especialitat d'aquestes terres residia precisament en aquest aspecte) també tenien un lligam amb el passat. No només pel que fa al sistema de delimitació de la finca mitjançant els punts cardinals, sinó també pel que fa a la

6. Aquesta correspondència també es pot apreciar entre el Cadastre i els inventaris patrimonials. Per exemple, unes mateixes finques que són classificades com a *hort*, *boïga*, *terra* i *prat* en un inventari d'Escaldes (Teresa Montanya, AHN/NMV, 356, 09/4/1894), anys més tard ho són com a sembradura de primera, sembradura de quarta, sembradura de quarta i *prat* de cinquena, i *prat* de segona, respectivament en el Cadastre (AHN/ACA-1910).

selecció dels termes d'allò que afrontava amb la finca (la *terra de*, un *prat de*, un *roc*, el *comunal*, etc.), que, per altra banda, eren molt estereotipats i s'assemblaven molt a aquells que s'empraven per classificar la mateixa finca. Fins i tot, la ubicació seguia unes pautes habituals en les actes privades o en la documentació administrativa. Aquest sistema de localització en partides que tenen les finques del Cadastre era un tret molt característic de les compravendes, els inventaris de béns patrimonials, les judicacions o les boïgues.

Crítica documental

La manca d'informació sobre el procés d'elaboració de la font dificulta molt la tasca d'avaluar-ne el grau de veracitat. Les úniques notícies de què disposem al respecte fan referència a poca cosa més que als terminis que imposava el Consell General als diferents comuns per presentar la contribució territorial⁷; però, malauradament, no hem trobat cap informació sobre aspectes tan importants per dilucidar-ne el grau de fiabilitat com la participació que van tenir els poders locals en la seva elaboració, la forma com van ser recollides les dades, com es distribuïa la contribució entre les parròquies o els mecanismes de control que l'administració tenia per evitar el frau.

En tot cas, hem volgut fer un petit exercici de crítica documental comparant la informació que ens proporciona el Cadastre amb la que ens aporten els inventaris patrimonials. Hem escollit aquest tipus de documentació notarial perquè, a l'igual que el Cadastre, però a escala individual, és l'única font capaç de proporcionar-nos una visió general dels béns immobles que posseïa una casa. Per fer-ho, hem seleccionat a l'atzar tres inventaris de l'última dècada del segle XIX, dos dels quals són de tipus judicial i un tercer de tipus testamental⁸. Cal fer aquesta precisió perquè les dades que ens ofereixen aquests inventaris no són de la mateixa naturalesa, ja que en els primers només hi trobem les extensions de les finques i, en canvi, en els segons solament les confrontacions. Per tant, haurem de comparar per separat aquests dos tipus d'inventaris amb el Cadastre, el qual aplega en sí mateix les dues classes d'informació (extensió i confrontacions).

En primer lloc, compararem el nombre i l'extensió total de les finques dels inventaris judicials amb les que ens proporciona el Cadastre. Com podem observar en el quadre inferior, hi ha una certa diferència pel que fa al nombre de finques d'aquests dos patrimonis: 3 parcel·les per la casa Martisella i 6 per la casa Mota (aquest decalatge es pot deure a l'ampliació o disminució del patrimoni després de la redacció de l'inventari o al criteri per diferenciar les parcel·les). El fet que no sigui una diferència massa gran, més la correspondència entre els noms de moltes finques o els seus usos agraris, apunta que estem parlant de patrimonis poc modificats entre l'assentament dels inventaris i el Cadastre (de fet, el temps que va transcórrer entre ambdues fonts no és excessivament gran).

7. AHN/ASCV, Llibre d'Actes del Consell General (1864-1940), actes del 20/5/1912; 10/5/1913; 26/5/1914 i 02/6/1919.

8. La crisi de la segona meitat del segle XIX va provocar un augment del nombre d'inventaris d'aquest tipus, la qual cosa no vol dir que siguin molt abundants, ja que aquesta tipologia documental és força escassa al Principat.

Casa	Comú	Extensió (caballons)		Nombre de finques	
		Inventaris	Cadastre	Inventaris	Cadastre
Martisella	Mas dels Plans (Canillo)	684	492	22	19
Mota	Aixirivall (St. Julià)	337	321	18	24

FONT: Pere Casal (à Martisella, AHN/NMV, 355, 22/5/1891; Josep Tor (à Mota AHN/NMV, 356, 26/6/1893. AHN/ACSJ, cadastre, 1915; AHN/ACC, cadastre, 1910.

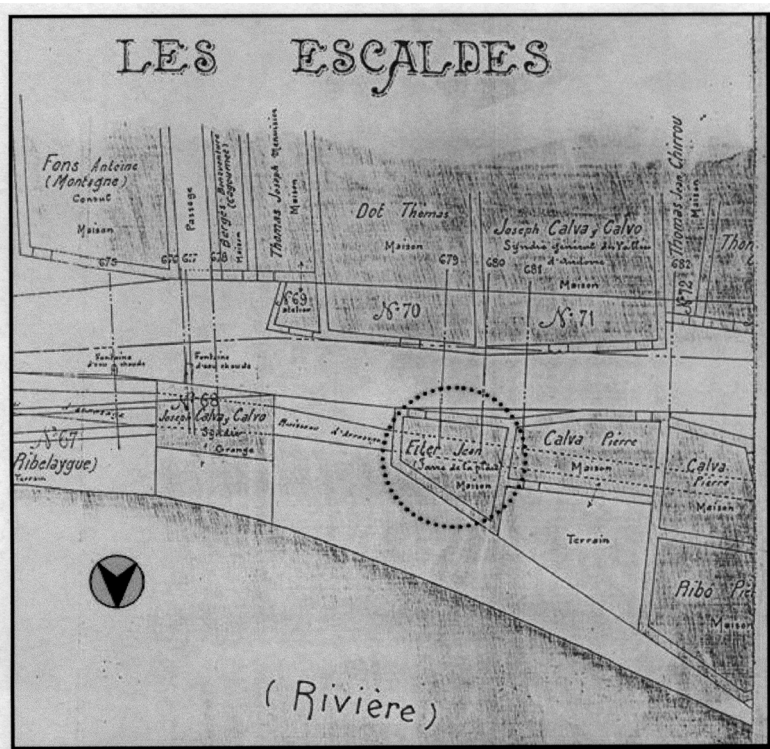
No obstant, les extensions totals d'aquestes dues fonts no acaben d'encaixar, de forma que les superfícies del Cadastre sempre són a la baixa: 192 cavallons (17.280 m²) per la casa Martisella i 16 cavallons (1.440 m²) per la casa Mota. Aquesta tendència es pot interpretar en clau d'ocultació o frau, ja que si comparem les finques que comparteixen el mateix nom, la tendència a la baixa també es manté. Per exemple, en l'inventari de la casa Mota trobem una parcel·la anomenada *Prat Ribot* amb una extensió de 2 jornals i en el Cadastre dos prats, amb el mateix nom, que en canvi sumen plegats 1,5 jornals; en el mateix inventari, el *Camp dit de les comes* té 12 cavallons i en canvi en el Cadastre 8; i el *Camp pardella* 12 cavallons i en canvi en el Cadastre 9. Malgrat que no podem afirmar amb rotunditat que estem parlant de les mateixes parcel·les, perquè l'absència de les confrontacions en els inventaris ens impedeix la seva total identificació, tot indica que en el Cadastre existia un cert grau d'ocultació respecte a l'inventari, la qual cosa seria força raonable, si tenim en compte el seu caràcter fiscal.

Un quart inventari, el de Teresa Montanya⁹, ens permetrà saber si encaixen les confrontacions d'ambdues documentacions. A primera vista la documentació no casa gaire, ni pel que fa a les orientacions ni a les confrontacions. Però si observem amb deteniment quin tipus de confrontacions són les que menys canvien, ens adonarem que difícilment ho fan les que tenen un caràcter més inamovible (rius, rocs, ponts, canals, camins rals...); per contra, aquelles que són susceptibles de canvi, com les terres d'un particular, tot sovint no coincideixen. Aquesta circumstància creiem que queda ben reflectida en el següent exemple. La *Boïga situada al camí d'Encamp* confronta a l'inventari pel nord amb *camí ral*, pel sud amb *penya comunal*, per l'est amb *terra del Tabacaire* i per l'oest amb *camí ral*; i en el Cadastre la mateixa finca anomenada

9. Teresa Montanya (Escaldes), AHN/NMV, 356, 09/4/1894.

Camí d'Encamp ho fa pel nord amb carretera, pel sud amb roc, per l'est amb comunal i per l'oest amb carretera. Com podem observar, en aquest cas les confrontacions que coincideixen són fites inamovibles (un roc o un camí ral són elements que difícilment desapareixeran del paisatge), a diferència de la que no coincideix, la parcel·la de terra, que és més susceptible de canviar (una possible explicació a aquest canvi seria que la terra del Tabacaire fos una boïga, que posteriorment retornà al Comú). Per tant, a l'hora d'identificar una mateixa parcel·la, sempre ens hem de guiar per aquests tipus de confrontacions més fixes, i no pas per aquelles que són susceptibles de canviar a causa d'alteracions en la propietat.

Per últim, hem volgut comprovar l'exactitud del Cadastre, pel que fa a les confrontacions, comparant-lo amb l'única documentació topogràfica de qualitat que existeix a Andorra en aquesta època. Aquests plànols van ser confeïts per una comissió de tècnics del Ministeri de l'Interior francès el 1902 i formen part d'un projecte frustrat de construcció d'una carretera entre França i Andorra la Vella. Aquesta documentació, extraordinària pel que fa a l'exactitud topogràfica, només engloba el territori pel qual havia de passar la carretera i ens indica, com es pot observar en la làmina inferior, quins eren els propietaris de les parcel·les sobre les quals s'havia de construir la carretera.

Font: AHN/ASCV, Junta de Carreteres, Plànols parcel·laris.

L'experiment consisteix en el següent: comparar les confrontacions d'una de les cases que hi ha en el plànol amb les confrontacions que ens proporciona el Cadastre. Per exemple, la casa d'en Joan Fiter (à) Farrer de la plaça en el Cadastre d'Andorra la Vella¹⁰ afronta pel nord amb *riu*, pel sud amb *carretera*, per l'est amb *ell mateix* i per l'oest amb *Tura* (Calva, Pere); i un cobert seu, que pel que sembla estaria adossat a aquesta casa, pel nord ho fa amb *riu*, pel sud amb *carretera*, per l'est amb *Jepet* (Calva, Josep) i per l'oest amb *ell mateix*. Si comparem aquestes confrontacions amb les que ens apareixen en el plànol, observarem que es tracta d'aproximadament les mateixes. Podem dir que, almenys pel que fa a les finques urbanes, hi ha una gran correspondència entre ambdues documentacions.

Per tant, podem concloure que la informació que ens proporciona el Cadastre, sobretot pel que fa a les extensions, l'hem d'utilitzar amb certa cautela, si més no a l'hora de donar xifres absolutes. Quant a la informació relacionada amb les confrontacions i els usos no és inservible, ans el contrari, ja que les dades es corresponen en molts casos amb els inventaris de béns patrimonials. Malgrat tot, hi ha certs aspectes a l'entorn de la seva confecció que desconeixem i que ens serien molt útils per saber quin grau d'ocultació hi havia en aquesta documentació. Per últim, animaria a seguir comparant les dades d'altres fonts amb les del Cadastre. Per exemple, seria molt interessant comparar aquesta font amb algunes compravendes, perquè probablement aquesta tipologia notarial, a diferència dels inventaris, ens pot oferir de forma conjunta l'extensió i les confrontacions de les finques, i ens permetria saber exactament, i sense cap mena de dubte, quin grau d'ocultació albergava cada parcel·la.

Les possibilitats de la font

Com hem pogut comprovar, si utilitzem correctament la font, ens pot oferir algunes conclusions relatives en forma d'indicadors de les tendències generals. Però, evidentment, abans cal preguntar-se què és el que volem analitzar o demostrar a través del Cadastre. A continuació, proposem alguns tipus de consulta que poden fer-se a la font, malgrat que de ben segur no en són les úniques possibles; tot depèn de les hipòtesis que ens formulem en el moment de començar la investigació.

Abans de res, hem de tenir en compte que el Cadastre és una fotografia fixa de l'estructura de la propietat. Per tant, no ens pot oferir una visió diacrònica sobre la possessió de la terra, és a dir, una visió de llarga durada sobre l'evolució de la propietat. A pesar d'aquesta limitació, és l'única font històrica d'Andorra que ens pot donar una visió de conjunt sobre aquest aspecte, encara que de vegades una mica tardana per segons quin període s'estudii. Per això, l'hem de considerar com a punt final d'una evolució¹¹, en un moment en què, com han expressat certs historiadors, encara la

10. AHN/ACA, cadastre, (sense data).

11. O. CODINA, *De fer et...* p. 127. Una estructura, com és la de la propietat, no és un concepte estàtic, sinó que està en continu moviment a causa de les tensions i contradiccions que hi ha en el seu mode de producció – Pierre VILAR, *Iniciación al vocabulario del análisis histórico*, Barcelona, Crítica, 1982, p. 49-81.

societat i l'economia andorrana tenien un caràcter marcadament tradicional i el país no havia emprès el seu particular «take-off» dels anys 1950¹².

Hem parlat reiteradament d'estructura de la propietat. Però què entenem per estructura de la propietat? Podríem definir aquest concepte com la forma com la propietat de la terra, que és un dels elements productors i a la vegada indicadors de la riquesa, es distribueix en la societat (cal tenir en compte, però, que a les zones d'alta muntanya, com Andorra, el bestiar era una font de riquesa tant o més important que la terra). No obstant, el Cadastre andorrà no ens proporciona altres aspectes importants relacionats amb la propietat de la terra com l'estructura de l'explotació, és a dir, com s'organitzava el treball de la terra a partir de les relacions contractuals (jornalers, arrendataris...), a diferència, per exemple, dels *Amillaramientos* espanyols que sí que ens ho mostren. Per conèixer les relacions socials de producció que hi havia al voltant de la terra, els historiadors hem de recórrer, com alternativa, a la documentació notarial (per exemple, als arrendaments).

Una vegada vistes algunes de les limitacions que ens podem trobar a l'hora de treballar amb el Cadastre, podem començar a parlar de les seves possibilitats. La primera, i potser la més important, és la de poder analitzar la distribució de la propietat mitjançant l'establiment de grups de propietaris. Potser, a l'hora de realitzar aquest exercici, el més difícil és definir els grups i els seus límits d'extensió. Hi ha diverses solucions al respecte. La més emprada és establir-los en funció de l'extensió de terra que una explotació familiar necessita per subsistir. A partir d'aquí podem començar a parlar de petita, mitjana i gran propietat, segons se superi o no aquest llistó; a l'igual que també ho podem fer de concentració o dispersió de la propietat, en funció de la terra que tinguí cada grup de propietaris. Seguint aquest fil, un segon quadre analític, que es podria elaborar a partir del Cadastre, és aquell que relaciona el tipus i la qualitat de la terra segons cada grup de propietaris. Evidentment, la proporció de terres agrícoles i pastorals i la seva qualitat variarà en funció de si són grans o petits propietaris.

Un segon bloc d'anàlisi, estretament lligat al primer, posa més èmfasi en les característiques intrínseques del territori, que no pas en l'estudi dels grups de propietaris. A través del Cadastre podem observar, per exemple, quin pes tenien els prats, les terres agrícoles o les terres agropastorals dins l'economia andorrana; o quin percentatge suposava la propietat privada en relació a la comunal. També podem avaluar com incideixen factors com l'accés als cursos d'aigua o als sistemes de irrigació (per aquest aspecte és fonamental la informació que ens proporcionen les confrontacions), la distància de les finques respecte al nucli habitat, la composició geològica del terreny o la seva exposició solar en el tipus i la qualitat del sòl o, fins i tot, en la dimensió de les parcel·les. Tots aquests quadres analítics fins aquí exposats, els podem extreure del Cadastre fent un meticulós buidatge de les dades.

12. M. Jesús LLUELLES, *La transformació econòmica d'Andorra*, Barcelona, L'Avenç, 1991 i Joan VILÀ-VALENTÍ, «Visions d'una Andorra canviant al llarg del segle xx», a *Andorra. Anuari socioeconòmic*, Escaldes-Engordany, Banca Privada d'Andorra, 1998, p. 101-120.

Per últim, aquesta font pot ser un gran instrument de suport per a l'estudi d'altres aspectes relacionats amb la propietat. Per exemple, podem conèixer quines característiques té la zona on s'estan cedint o venent terres comunals, sobre quin territori es desenvolupa el mercat privat de la terra, quin percentatge de l'extensió agrària suposen aquestes vendes en relació al conjunt de la propietat o de quin perfil de propietari parlem.

Com hem dit anteriorment, aquestes són algunes de les possibilitats que ens pot oferir el Cadastre andorrà, però de ben segur que altres historiadors, amb hipòtesis de treball diferents, en trobaran moltes més.

Conclusió

El Cadastre andorrà és un impost fiscal que s'implantà a principis del segle xx com a resposta a l'abolició del delme el 1903. A banda de la seva cronologia, aquesta documentació es diferencia de les seves homònimes europees per certes peculiaritats relacionades amb l'elaboració, que tenen molts punts en comú amb l'antiga documentació notarial o administrativa andorrana. La comparació del Cadastre amb els inventaris patrimonials posa en evidència que en la contribució territorial existia un cert grau d'ocultació en les extensions enregistrades, cosa que no ha de ser cap mena d'impediment per interpretar aquestes dades com indicadors de tendències més generals. Quant a les confrontacions o als usos del sòl enregistrats, podem dir que hi ha una gran correspondència entre ambdues documentacions. Després de fetes aquestes valoracions sobre el Cadastre, creiem que és una documentació extraordinària per analitzar aspectes tan importants sobre la història d'Andorra com la seva estructura de la propietat a principis del segle xx.

Resums

Dossier

Ladislau Baró i Solà: «Apunt sobre Fontbernà»

RESUM: Seria injust afirmar, encara que sigui cert, que una reflexió sobre la vida i l'obra de Josep Fontbernà constitueix un excel·lent pretext per aproximar-se a la història d'Andorra dels anys 1960 i 1970. Una trajectòria vital –i més si és tan rica com la de Fontbernà– mai pot ser considerada com a pretext, encara que sigui per justificar una tasca tan noble com la reflexió històrica. En les línies que segueixen, comentarem alguns aspectes del seu perfil biogràfic i, a la vegada, n'extraurem algunes pistes que ens poden ajudar a comprendre millor certs passatges de l'Andorra contemporània.

RESUMEN: Sería injusto afirmar, aunque sea cierto, que una reflexión sobre la vida y la obra de Josep Fontbernà constituye un excelente pretexto para aproximarse a la historia de Andorra de los años 1960 y 1970. Una trayectoria vital –y más si es tan rica como la de Fontbernà– nunca puede ser considerada como pretexto, aunque sea para justificar un trabajo tan

noble como la reflexión histórica. En el texto, comentaremos algunos aspectos de su perfil biográfico y, a la vez, extraeremos algunas pistas que nos pueden ayudar a comprender mejor ciertos pasajes de la Andorra contemporánea.

RÉSUMÉ: Ce serait injuste d'affirmer, même si cela s'avère être vrai, qu'une réflexion sur la vie et l'œuvre de Josep Fontbernà constitue un excellent prétexte pour réaliser une approche de l'histoire de l'Andorre des années 1960 et 1970. La trajectoire d'une vie –et surtout si elle est aussi riche que celle de Josep Fontbernà– ne peut pas être considérée comme un prétexte, même si le but est de justifier une tâche aussi noble que la réflexion historique. Dans les lignes qui suivent nous expliquerons certains aspects du profil biographique de Josep Fontbernà et nous en dégagerons les indices qui nous permettront de mieux comprendre certains passages de l'histoire de l'Andorre contemporaine.

Apunt sobre Fontbernat

Ladislau Baró Solà

Fontbernat va arribar a Andorra el 1952 com a comissionat de la societat SOFIRAD per a assumptes de radiodifusió¹, però abans, amb la caiguda de la II República Espanyola, ja havia deixat enrere una intensa trajectòria vital, cultural i política en terra catalana, trajectòria tallada de sobte per la Guerra Civil i per la posterior victòria franquista: va iniciar així la seva etapa d'exili a França, on va refer la seva vida personal i professional. La radiodifusió el va portar a Andorra, primer a través de presències més esporàdiques i estacionals i, finalment, cap al 1957, de forma definitiva: va esdevenir, per tant, andorrà d'adopció. Però estem convençuts que no fou principalment la radiodifusió allò que el va conduir cap a Andorra; pensem que cal buscar una motivació subjacent, més profunda, en la seva decisió de vincular-se amb el Principat d'Andorra i posteriorment d'establir-s'hi: la proximitat de Catalunya, la innegable presència de la cultura catalana dins el nostre país. Però, si carregada de significat fou, des de l'àmbit emotiu i cultural, la seva arribada a Andorra, no menys significatiu fou el fet que l'activitat professional que hi havia de desenvolupar estigués vinculada a la radiodifusió. Les ràdios havien de jugar un paper clau en la modernització del país, però alhora un paper gens neutre, poc pacífic i carregat de significació política en l'Andorra dels anys 1960 i 1970. En parlarem més endavant. A la vegada, i com no podia ser altrament, un cop establert continuà amb «la seva eterna dèria de fer cantar la gent»² i fundà els Cors Andorrans: una de les seves grans vocacions era de nou satisfeta. Però no només li agradava fer cantar, també gaudia fent parlar i parlant ell mateix: així podia, encara que només fos parcialment i indirectament, donar sortida a la seva segona gran vocació, la política. Ens ho explica Miquel Martí i Pol en el seu poema homenatge a Fontbernat³:

Al quiosc d'en Boixeda s'hi aplegaven,
abans dels àpats, sobretot al vespre,
una colla d'assidus, amb el mestre.
Jo hi recordo en Rosanas, que vivia
vora del Park Hotel, en Joan Sansa,
l'Arqués, en Quim Arana i en Marc Vila.
Hom comprava diaris i revistes

i es parlava de tot i de política.
A voltes jo sentia la conversa,
a retalls, en anar a buscar el diari;
es discutia amb fonda vehemència,
però de fet la cosa no passava
d'un intercanvi enriquidor d'idees.

1. Vegeu el llibre d'Elidà AMIGÓ i Antoni MORELL, *Sis-cents noranta-tres anys després*, Andorra la Vella, Casal i Vall, 1971.

2. Emili CASADEMONT i COMAS, *L'home d'Els cent homes: aproximació a la vida i obra de Josep Fontbernat*, Barcelona, Cat, 1996.

3. Miquel MARTÍ i POL, *Andorra: postals i altres poemes*, Barcelona, Edicions 62, 1997.

Ben segur que parlar de tot i de política, com ens comenta Martí i Pol, satisfia el mestre Fontbernat, encara que aquesta activitat, per bé que enriquidora i distreta, havia de resultar menor per a algú que, cal recordar-ho, havia participat amb Francesc Macià en l'anomenada batalla de Prats de Molló⁴ i que havia estat diputat per ERC al Parlament de Catalunya i també director de la Direcció de Radiodifusió de la Generalitat. Tot i així, allò que es coneix com a *política de cafè* ha estat i és encara un important instrument de difusió d'idees i d'estratègies, i, en una comunitat petita com la nostra, la conversa de cafè és un espai en què operen amb eficàcia els *opinion makers*, com els denominen els moderns científics socials en una expressió que probablement no hauria complagut el mestre. Estem, de qualsevol manera, convençuts que Fontbernat va treure profit d'aquestes converses, passant una bona estona ell mateix i enriquint intensament les idees dels seus companys conversadors.

Fer cantar i fer parlar la gent, associant íntimament l'activitat cultural amb la política, sempre en el marc d'una noció de catalanitat desenvolupada en tot moment. Sens dubte que Fontbernat interpretava l'Andorra en què havia decidit viure en clau de cultura catalana, però al mateix temps coneixia i respectava el que podríem anomenar fet diferencial andorrà. I no només el respectava sinó que, des dels diferents àmbits d'actuació, contribuï a enfortir l'especificitat social, cultural i política del nostre país.

A tall d'exemple, no ens podem estar de recordar⁵ les sovint citades declaracions de Fontbernat relatives a les seves converses amb el copríncep francès Vincent Auriol:

Al president Vincent Auriol, l'havia conegut de jove i em feia l'honor d'asseure'm a la seva taula. Quan ja era president de la República Francesa i aquí, a Andorra, es patien els greus problemes de la radiodifusió, jo un dia li vaig dir: «Senyor president: vostè que és demòcrata, per què no dóna un xic més de poders al Consell de la Vall, que és elegit pel poble per via democràtica? Pensi que vostè, que és el president d'un país promotor de la democràcia, a Andorra representa la feudalitat. En canvi, els síndics i consellers d'Andorra, tots ells més aviat homes de dretes i conservadors, representen la democràcia». I ell em va contestar: «Home, Fontbernat, no em feu històries! Com voleu que doni privilegis al síndic, si el síndic no sap ni llegir ni escriure?». «Què diu ara?», li vaig replicar. Aleshores era síndic el senyor Francesc Cairat, pel qual jo sempre he tingut un feble, i em comptà entre els seus amics. «Senyor president: el síndic Cairat seria per a vostè un ministre excel·lent, i vostè en té, de ministres, al seu govern, que no li arriben ni a la sola de la sabata en diplomàcia, i potser ni en capacitat, honestat i visió política!»

L'activitat duta a terme per Fontbernat al nostre país es desenvolupà al voltant de dos eixos: la creació dels Cors Andorrans i l'àmbit de la radiodifusió. Tasques diferenciades, però sens dubte complementàries quant als seus objectius, ja que ambdues troben sentit en la promoció cultural, en la difusió d'idees. Ens interessa, en aquest article, centrar-nos en el segon aspecte, tractant de veure com de la vida i de l'obra de

4. Josep FONTBERNAT, *La batalla de Prats de Molló*, Barcelona, Proa, 1930.

5. Vegeu Elidà AMIGÓ i Antoni MORELL, *Sis-cents...*, i Emili CASADEMONT i COMAS, *L'home...*

Fontbernat –i en concret de la seva activitat vinculada a la ràdio– en podem obtenir un retrat, una descripció de l'Andorra de part de la segona meitat del segle xx.

Volem remarcar d'entrada el paper ambivalent que la penetració de la radiodifusió havia de jugar en el nostre país. Per un costat, el fet que un mitjà de comunicació de masses clau al segle xx com era la ràdio es desenvolupés al nostre país podia representar la modernització, l'obertura i el diàleg cap a l'exterior, i podia contribuir a la nostra promoció portes enfora i a la nostra consolidació identitària portes endins; però, d'altra banda, la implantació de la ràdio, en els termes en què es plantejava, i en el context en què s'havia de desenvolupar, podia quedar vinculada –i així va ser– a la dependència d'Andorra dels seus veïns, a pràctiques amb un cert regust colonial i, a més, podia posar de manifest –i així també va ser– que el sistema polític andorrà patia unes contradiccions que difícilment podien ser compatibles amb la modernització del país que almenys aparentment l'arribada de les ràdios semblava comportar: diem aparentment perquè difícilment una pretesa modernització imposada des d'una eventual metròpoli il·lustrada podia modernitzar de veritat els nostre país, ja que el que de fet es proposava als andorrans tenia més a veure amb la subordinació cultural i amb la dependència política que amb el progrés i la defensa de la identitat pròpia.

De qualsevol manera, és interessant remarcar que, sovint, en la dinàmica social de les decisions polítiques s'observa una curiosa paradoxa: les accions dels diferents grups que integren la societat poden tenir, a més de les conseqüències buscades o volgudes pels que prenen la decisió, d'altres conseqüències no buscades o, fins i tot, contraposades a les preteses pels actors que inicialment desenvolupen determinat projecte. Així, sembla clar que darrere l'arribada de la radiodifusió a Andorra, i embolcallada en un mantell de reformisme il·lustrat, hi havia una doble operació: una primera d'abast econòmic de la qual, en qualsevol cas, els principals beneficiaris no n'eren els andorrans, i una segona, més difusa, però també més subtil, que es manifestava en termes de subordinació cultural; però les conseqüències no buscades pels promotors –mediats i immediats– de l'operació no van tardar a arribar: al voltant del tema de la radiodifusió es va anar articulant un moviment nacionalista andorrà que, al llarg d'un procés de maduració política, va esdevenir un dels catalitzadors del procés de reforma institucional dels anys 1980 i del posterior i decisiu procés constituent.

I, en tot cas, la implantació de la radiodifusió a Andorra, en els termes en què es va fer, va posar de manifest les contradiccions del règim polític del copríncipat, tal com quedava llavors jurídicament i políticament definit. Per tant, i malgrat ella mateixa, l'estratègia d'implantació de la radiodifusió (que només pretenia una modernització aparent del país) va acabar afavorint indirectament però decididament la modernització real d'Andorra. Com remarquen encertadament Alain Degage i Antoni Duró, la problemàtica de la radiodifusió va ser un clar exemple de la voluntat dels andorrans d'esdevenir amos del seu futur⁶. El procés –i el conflicte més o menys latent que

6. Alain DEGAGE i Antoni DURÓ, *L'Andorre*, París, PUF, col·l. «Que sais-je?», núm. 3.340, 1998.

l'acompanyava– s'allargaren en el temps: el 1959 el Consell General va constatar la manca de cobertura jurídica de les emissores establertes al país i, en conseqüència, el 1961 es varen signar convenis de concessió per vint anys amb EIRASA (societat espanyola) i SOFIRAD (societat francesa) per a l'explotació de Ràdio Andorra i de Sud Radio. Finalment, el 1983, dos anys després de finalitzat el termini de la concessió, el Consell General assumí el que podríem denominar competències radiofòniques nacionals amb la creació de l'ENAR, veritable entitat andorrana de radiodifusió.

Però, quin paper va jugar el nostre home en aquest procés? Dos importants aspectes de la seva trajectòria vital es van entrelligar per dur-lo a Andorra com a comissionat de SOFIRAD: per un costat, el seu exili forçós en terra francesa com a conseqüència del desenllaç de la Guerra Civil Espanyola i, en segon terme, la seva experiència com a gerent d'afers de comunicació adquirida en temps de la Generalitat de Catalunya. Vist el context –ja comentat– en què cal situar la implantació de la radiodifusió a Andorra, el rol que Fontbernat havia de desenvolupar no semblava feina senzilla. Calia, d'entrada, exercir dots diplomàtiques per concertar les voluntats dels dos coprínceps, i les d'aquests amb la del Consell General; aquest objectiu fou aconseguit, per bé que la conflictivitat que anà associada a la radiodifusió havia d'agafar perfils explícits uns quants anys més tard⁷.

Ha de quedar clar, en qualsevol cas, que en el caràcter ambivalent que abans hem atribuït a la implantació de la radiodifusió a l'hora de valorar el seu paper en la modernització del país, l'acció de Fontbernat s'acabà situant en el posicionament vinculat a l'afermament de la identitat andorrana; i no estem ara dient que Fontbernat desconegué la xarxa d'interessos econòmics i polítics que emmarcaven la implantació de les ràdios a Andorra en el període que va del 1959 al 1983, sinó que el seu compromís vital, un cop instal·lat al nostre país, acabà situant-se en un àmbit vinculat a la difusió i a la promoció de la cultura i la identitat andorranes.

Hem fet l'anterior afirmació no només en base als posicionaments de Fontbernat en defensa de les autoritats andorranes, com el que abans hem reproduït relatiu a la descripció que del síndic Cairat va fer el nostre home davant el copríncep Auriol, sinó també en base a l'activitat radiofònica que desenvolupà. I no parlem ara del Fontbernat gestor d'afers de ràdio i comunicació, sinó del Fontbernat comunicador, aquell a qui li agradava parlar i fer parlar –recordem les converses al quiosc– i també del Fontbernat artista, aquell a qui li agradava fer cantar –sobretot en català–. No parlem doncs del Fontbernat que va arribar a Andorra el 1957 amb una feina concreta encomanada –encara que també amb la convicció íntima d'apropar-se a Catalunya–, sinó del Fontbernat que pocs anys més tard –el 1959– es va instal·lar a Andorra. El mestre no era per vocació un gerent de comunicació, tot i que va exercir en etapes de la seva vida aquesta funció, per bé que segurament ho va fer amb nivells de motivació diferents: segur que no era el mateix dirigir la radiodifusió de la Generalitat de Catalunya,

7. Pere CAVERO, «Aproximació al segle XX» a *Annals* 1991, Barcelona, Institut d'Estudis Andorrans, 1992.

feina darrere la qual hi havia un compromís polític molt intens, que conduir la implantació de la SOFIRAD a Andorra, tasca, aquesta darrera, merament professional. Volem finalment centrar-nos en l'activitat entre periodística i literària que Fontbernat va desenvolupar des dels micròfons de la Ràdio de les Valls (Sud Radio) durant els anys seixanta i setanta del segle passat, activitat que es va concretar en el *Glossari Andorrà*, programa radiofònic molt celebrat tant dins com fora d'Andorra. Hem tingut l'oportunitat de llegir –i de gaudir-ne– les transcripcions de les emissions radiofòniques de Fontbernat, datades en els primers anys de la dècada del 1960⁸ –cal esmentar que el *Glossari Andorrà*, en versió escrita, fou editat el 1966, i que recollia els cent primers glossaris radiats⁹–. El cert és que aquest és un document que permet una bona aproximació a la complexa figura del seu autor. A més, és un instrument potentíssim per a l'historiador que pretén aproximar-se a aquest període de la història d'Andorra. No cal dir que l'autèntica força dels textos hauria de ser apreciada en versió parlada, radiofònica, i valorada, d'entrada, des de l'època en què les emissions van tenir lloc; però qui escriu aquestes paraules tenia aleshores pocs anys de vida a les esquenes i, per tant, recuperar una valoració efectuada llavors, de primera mà, és una tasca que qui subscriu no pot efectuar. Malgrat tot, les paraules de Fontbernat mantenen la seva significació. La temàtica tractada en el *Glossari* és amplíssima: d'entrada, cal remarcar que els textos estan farcits de petites històries, d'anècdotes (algunes d'elles trivials en aparença), de descripcions de costums i de folklore. El mestre gaudia amb els fets quotidians, amb les petites manifestacions culturals que, com ens han explicat els antropòlegs funcionalistes, contribueixen a crear cohesió, a enfortir el vincle d'una comunitat. Però, a quina comunitat s'adreçava Fontbernat? L'emissió es feia des d'una ràdio de titularitat francesa que emetia, mitjançant concessió, des d'Andorra, per a Andorra i per a fora d'Andorra. Aquesta primera constatació no ens respon però del tot el dubte que hem plantejat: ens cal considerar també –i aquest és un fet essencial– que l'emissió es feia en llengua catalana. Ara sí que disposem d'una dada significativa que ens permet acotar amb precisió quina era la comunitat a què Fontbernat es dirigia: a l'àmplia àrea interestatal que s'expressa en català. Però una vegada més ens cal anar en compte amb les afirmacions. Del *Glossari* no se'n desprèn una voluntat uniformitzadora de l'espai que comparteix una mateixa llengua; al contrari, se'n desprèn una gran capacitat per respectar i enfortir les especificitats. Fontbernat parlava des d'Andorra i ho feia en clau andorrana i també en clau catalana, sabent en tot moment que entre aquestes dues comunitats –que en certs sentits en formaven, en formen, una de sola– hi havia profunds lligams i alhora elements diferenciadors. En aquesta especial sensibilitat del mestre per entendre els matisos essencials a l'hora d'establir els lligams entre Andorra i la resta de l'àmbit de llengua i cultura catalanes és on radica l'èxit del seu *Glossari*. Fontbernat només fou circumstancialment un comissionat de la SOFIRAD: fou sobretot un català que, ja en la maduresa, s'instal·là a

8. Hem treballat amb les transcripcions del *Glossari* que ens han fet arribar els Arxius Nacionals d'Andorra.

9. Emili CASADEMONT i COMAS, *L'home...*

Andorra, que esdevingué andorrà d'adopció sense deixar de ser català i sense deixar de ser cosmopolita. Aquesta és la conclusió –i en certs sentits la lliçó– que del *Glossari* en podem extreure els qui no el vàrem poder conèixer personalment.

Hem comentat anteriorment la força que els fets quotidians tenien en els seus textos: exercia en clau periodística de cronista de la realitat; però, a la vegada, l'anecdota, el recull de petites històries adquiria una dimensió més rellevant. Podríem dir que anava d'allò particular cap a allò universal; així, des de l'òptica de valoració més específicament andorrana, ens interessa remarcar que del *Glossari* se'n desprenen reflexions sobre les relacions de veïnatge d'Andorra amb les comarques properes, per exemple en l'emissió dedicada a la benedicció de l'ermita de Santa Magdalena; o sobre les relacions amb els estats veïns, complementades a través del funcionament del copríncipat (vegeu la transcripció de l'emissió del 16 de juliol del 1960, intitulada «Una ensopegada», on es relaten pressions per suspendre el seu programa): en aquest cas se'ns ofereix una excel·lent lliçó sobre el particular règim polític andorrà i alhora sobre el funcionament polític dels dos estats veïns; o sobre el creixement econòmic i els canvis que aquest hauria de generar en la societat i la política andorranes –vegeu ara l'emissió «L'Andorra moderna»–; o sobre aspectes de l'economia tradicional –«La passejada dels corders»–, per constatar com la nova economia comercial i turística se superposava a una economia tradicional, agrícola i ramadera preexistent i com els motllos culturals derivats d'una forma econòmica coexistien –o entraven en conflicte– amb els patrons de comportament associats als nous sectors econòmics; o sobre la renovació generacional –vegeu «El discurs de Meritxell»– on fent una glossa –no debades estem parlant d'un glossari– del discurs del síndic Julià Reig, Fontbernat, a partir de la crònica de l'adjudicació de les beques del Consell General als joves andorranos, aposta decididament per la modernització del país o sobre la festa major de Sant Julià –emissió del 28 de juliol del 1961, «Lauredia»– on fa un magnífic retrat, una mica a l'estil de Josep Pla, de la parròquia que, com el mateix mestre ens explica, «en diuen la Niça de les Valls d'Andorra».

Aquests són alguns dels aspectes de la trajectòria vital i de l'obra del mestre Fontbernat que hem considerat significatius de l'especial relació que mantingué amb Andorra. Però, per cloure el present escrit ens cal concloure que la seva vida tingué un abast molt més ampli. De la seva biografia se'n desprèn una intensa lliçó sobre la història, no només andorrana, del segle xx: l'organització del catalanisme polític durant la dictadura de Primo de Rivera, els fets de Prats de Molló, la II República Espanyola i la Generalitat de Catalunya, la Guerra Civil, l'exili a França de molts republicans espanyols i catalans, la Generalitat de Catalunya a l'exili, el sistema d'equilibris polítics de l'Andorra dels anys 1960, la modernització econòmica i social del país, la radiodifusió i, finalment, les primeres passes de la reforma institucional. A la vegada, podem afirmar que l'estudi de la figura de Fontbernat ens proporciona una excel·lent passejada per les complexes relacions existents entre Catalunya i Andorra durant el segle xx.

Resums

Dossier

Albert Manent i Segimon: «Perennitat de les 'glosses' de Josep Fontbernat»

RESUM: Seria injust afirmar, encara que sigui cert, que una reflexió sobre la vida i l'obra de Josep Fontbernat constitueix un excel·lent pretext per aproximar-se a la història d'Andorra dels anys 1960 i 1970. Una trajectòria vital –i més si és tan rica com la de Fontbernat– mai pot ser considerada com a pretext, encara que sigui per justificar una tasca tan noble com la reflexió històrica. En les línies que segueixen, comentarem alguns aspectes del seu perfil biogràfic i, a la vegada, n'extraurem algunes pistes que ens poden ajudar a comprendre millor certs passatges de l'Andorra contemporània.

RESUMEN: Sería injusto afirmar, aunque sea cierto, que una reflexión sobre la vida y la obra de Josep Fontbernat constituye un excelente pretexto para aproximarse a la historia de Andorra de los años 1960 y 1970. Una trayectoria vital –y más si es tan rica como la de Fontbernat– nunca puede ser considerada como pretexto,

aunque sea para justificar un trabajo tan noble como la reflexión histórica. En el texto, comentaremos algunos aspectos de su perfil biográfico y, a la vez, extraeremos algunas pistas que nos pueden ayudar a comprender mejor ciertos pasajes de la Andorra contemporánea.

RÉSUMÉ: Ce serait injuste d'affirmer, même si cela s'avère être vrai, qu'une réflexion sur la vie et l'œuvre de Josep Fontbernat constitue un excellent prétexte pour réaliser une approche de l'histoire de l'Andorre des années 1960 et 1970. La trajectoire d'une vie –et surtout si elle est aussi riche que celle de Josep Fontbernat– ne peut pas être considérée comme un prétexte, même si le but est de justifier une tâche aussi noble que la réflexion historique. Dans les lignes qui suivent nous expliquerons certains aspects du profil biographique de Josep Fontbernat et nous en dégagerons les indices qui nous permettront de mieux comprendre certains passages de l'histoire de l'Andorre contemporaine.

Perennitat de les 'glosses' de Josep Fontbernat

Albert Manent i Segimon

Ja fa molts anys que Fontbernat va entrar en el llegendari dels catalans que van viure sobretot per Catalunya, però, paradoxalment, més de la meitat de la seva existència fora del país on van néixer.

Però crec que hem de situar Fontbernat encaixant-lo dins la seva generació i llevar-li, bé que no cal del tot, aquesta aurèola de personatge singular i, segons com, pintoresc, que alçava masses de cantaires i que va trobar-se lligat, de ben jove, amb el catalanisme radical. No va escriure, o almenys publicar, les memòries, però sí un llibre ben significatiu del seu patriotisme idealista, del seu coratge i d'un poc d'esperit bohemí, que va ésser *La batalla de Prats de Molló* (1930), records vivents d'aquella quixotada de Macià, que volia envair Catalunya des del Rosselló, però que fou descobert per la policia francesa i engarjolat, junt amb dotzenes dels seus seguidors que s'aplegaven al quarter general de Prats de Molló, a la Cerdanya d'administració francesa, lloc on anaven confluïnt com a guerrillers camuflats. Després va venir un procés de ressò internacional que recull l'obra anònima *La Catalogne rebelle*.

Fontbernat, que semblava empordanès en el temperament i en les actuacions, pertanyia a una de les promocions –alguns diran generacions– més importants del segle xx. Són aquells escriptors, periodistes o polítics que van néixer en la dècada del 1890 al 1900. Sense voluntat de fer-ne una enumeració exhaustiva, però sí significativa, n'esmentarem uns quants noms. Començant pels periodistes, *ofici* que s'adiu més amb Fontbernat, pensem en Josep Pla, Domènec Guansé o en algun de mort a l'exili, com Abelard Tona i Nadalmal, o també Joan Alavedra, que va ésser, com Fontbernat, un dels escassos periodistes radiofònics. O en Carles Soldevila, que duia cada dia una secció en un diari català, però que és més conegut i apreciat per les seves novel·les, que van fer època. Seguint el repàs sumari trobem Josep Maria de Sagarra i J.V. Foix, poetes d'estètiques oposades, però la grandesa dels quals no minva. I alhora es dediquen també a un periodisme actiu i representatiu, que encara avui continua vigent i del qual se'n fan reculls antològics.

Entre els poetes sobresurt la figura multifacètica de l'humanista Carles Riba, el verb encès i vibrant d'englantines de Ventura Gassol –tan amic de Fontbernat–, el post-simbolisme essencialista de Marià Manent, la sàtira i l'esperit vindicatiu de Joan Oliver *Pere Quart* i el rigor noucentista de Joaquim Folguera. I no podem oblidar els novel·listes, com Francesc Trabal, el crític literari Jaume Bofill i Ferro o el pensador –i també periodista d'idees o de temes econòmics i polítics– Joan Crexells. O el nostre

gran historiador nacional Ferran Soldevila. I encara el memorialista Ferran Canyameres, que ens deixà tants testimoniatges del seu exili a França.

Dins aquesta gran promoció o generació, tant se val, Josep Fontbernat hi té un lloc pel seu llibre sobre Prats de Molló i sobretot per les *glosses*, que són el seu testament literari. Es tracta d'una generació en la qual es barregen estètiques, tarannàs i trajectòries diferents, però que forma com un teixit cultural dins el segle vint, a partir de la publicació de *La Revista* (1915) i de *Revista de Catalunya* (1924), dues tribunes claus a través de les quals es van expressar i van madurar molts d'aquests homes de lletres, que alhora tenien tribunes en diaris de prestigi com *La Publicitat* o *La Veu de Catalunya*. Tot era un entramat que permetia que la nostra cultura avancés en molts fronts. Fontbernat tenia el valor afegit del músic que sabia fundar corals i enardir-les i passejar-les més enllà de Catalunya.

Es tracta d'una generació plena, variada, que anà fent-se una harmònica formació catalanista, una militància genèrica, pertanyessin o no a algun partit polític. Una generació que va haver de patir els set anys de la dictadura de Primo de Rivera, quan van arribar els primers exilis. Va exultar amb el breu període republicà i aguantà la terrible Guerra Civil espanyola i la majoria dels que he anomenat o havien mort joves o es van haver d'exiliar. I així durant anys Catalunya restà òrfena, no sols per l'intent de genocidi contra la llengua i la cultura per part de la dictadura franquista, sinó també perquè aquests caps de brot hagueren de viure temporalment i alguns de morir a l'exili on tanmateix van saber organitzar-se i crear nous casals catalans i revistes culturals, a semblança de les que es trobaven prohibides a Catalunya. En aquells anys d'ofec dictatorial, els exiliats ja no podien recollir allò que *Xènius* anomenava «les palpitations del temps», referint-se a l'actualitat, sinó que havien de viure de records, evocar èpoques glòries i donar fe de vida per fer saber al món, per exemple, a través dels Jocs Florals de la Llengua Catalana, celebrats a l'exili del 1941 al 1977, per Europa i Amèrica, que hi havia un país oprimit que no volia morir i que cercava des de l'exili altaveus internacionals.

Una mica de biografia i el perquè de dir-ne 'glosses'

El periodista gironí Emili Casademont i Comas va escriure una biografia entranyable de mestre Fontbernat, el llegendari director de la coral Els Cent Homes, que ja vol pit aplegar cent cantants i dominar-los musicalment. La biografia va sortir a Bescanó, ja que Fontbernat, com és prou sabut, va néixer en un agregat d'aquesta població, l'Estanyol. Casademont, fent honor a la història, avui esdevinguda llegenda, va titular el llibre *L'home d'Els Cent homes* (1996), que em temo que és poc conegut. L'autor, comptant amb l'ajut imprescindible i generosament enyorívol de les filles del biografiat, Josette i Marylou, i aprofitant que feia molts anys que tractava el mestre, va poder salvar molts episodis i seguir molts fils d'una existència tan agitada, vitalista i dispersa, com la de Fontbernat. I ens va confirmar allò que alguns ja sospitaven i que l'immens *Glossari andorrà* confirmaria a bastament: que Fontbernat, que es formaria en el clima del Noucentisme i sobretot en el periodisme inquiet, rigorós dels anys vint

i trenta, que tenia les finestres esbatanades al món, podia parlar de moltes coses i era mig trobador i mig rondallaire.

A l'edat mitjana una glossa servia per explicar un text obscur. I encara al segle vint s'han sentit i se senten un poc els *glossadors*, que són poetes populars, sovint analfabets, que improvisen codolades o corrandes, a Mallorca i a Menorca.

Però va ésser Eugeni d'Ors qui, sota el pseudònim de *Xènius*, fou el creador de la glosa. Per respecte a la seva secció diària de *La Veu de Catalunya*, que durà del 1906 a la primera de 1920 i que continuà en català escadusserament el 1921 al també diari *El Día Gráfico*, el diccionari normatiu va mantenir la forma *glosa*, quan en realitat des de l'edat mitjana ha estat *glossa*. Aquella secció de *Xènius* va tenir una influència extraordinària en el pensament, en la literatura i en el lector culte mitjà. I es va convertir gairebé en gènere literari. Es tractava de sintetitzar en un foli i mig o dos i mig un tema d'actualitat cultural del país, de pensament, que palesava que *Xènius* estava al dia d'allò que s'esdevenia arreu, sobretot a Europa, i així va crear, com ha escrit Josep Murgades, un dels seus principals estudiosos, «un tipus de periodisme inèdit a Catalunya, que inicialment sorprengué i que poc després tingué un gran èxit». Es convertí en el *Glosador* i, com s'ha repetit, es proposava d'eleva l'anècdota a categoria. La glosa o glossa és un gènere o quasi gènere vinculat al diari personal i alhora a l'article breu. Al capdavant, un difícil exercici intel·lectual que ha de donar una nota sintètica, i si cal crítica, d'un tema.

No cal dir que *Xènius* va tenir aviat imitadors, generalment menors, i cal dir que la *glossa* ha incidit fins i tot Espanya endins i àdhuc diria a França. Pensem en les agudes nòtules de Robert Escarpit a *Le Monde*: hi recordarem l'eco llunyà del *Glosador*. A Catalunya, Guillem Díaz Plaja se sentí fascinat per la figura d'Eugeni d'Ors, l'imità i fins publicà l'obra *Veinte glosas en memoria de Eugenio d'Ors* (1955). En canvi, el modernista Santiago Rusiñol escarní *Xènius* amb una altra mena de glosses, d'estil oposat i sarcàstic, que signà amb el pseudònim de *Xarau*, al setmanari *L'Esquella de la Torratxa*.

Mestre Fontbernat, andorrà d'adopció. Andorra, lloc d'acolliment de refugiats

El músic exiliat, casat amb una francesa, va viure uns quants anys com va poder l'exili i restà al poble de la seva muller. Després, el 1955, per alguna circumstància feliç, s'establí a Andorra. Aquest petit i gran país, les arrels del qual són mil·lenàries, va acollir, després de la Guerra Civil espanyola, alguns emigrats polítics o culturals. Així, i no em proposo de donar una nòmina ni molt menys completa, hi trobem els diputats Canturri i Cunillera, l'activista Jaume Ros, l'escriptor Manuel Anglada i Ferran, traspassat fa poc, l'escriptor Norbert Orobítg i sobretot el gran animador cultural, historiador i creador d'espectacles lligats a la terra i a la millor tradició, que fou l'enyorat Esteve Albert, que s'inventà la fórmula del *pessebre vivent*, que avui sembla un espectacle popular antic i no arriba al mig segle. El que muntà a Engordany ha fet fortuna i ara a Catalunya trobem potser mig centenar de *pessebres vivents*.

No oblidem que dos catalans van crear editorials a Andorra: Mirador del Pirineu,

d'Orobitg, i Delos-Aymà, que va ésser una segona versió de l'Editorial Aymà, que tant va contribuir des del 1946 a la represa del llibre en català. Això sens dubte va estimular anys després alguna editorial andorrana i els setmanaris que han anat sortint en els darrers quaranta anys. També hi va haver l'intent de fer una revista en català des de Barcelona. Crec que la llavor dels homes de cultura, exiliats o establerts a Andorra, com Esteve Albert, va ésser decisiva perquè la literatura andorrana, i en general la renovació cultural, arribés a la plenitud actual en què s'han multiplicat els escriptors, historiadors, lingüistes, novel·listes, que, cal dir-ho, han trobat alhora l'estímul i l'ajut d'un govern que ha pres consciència de l'andorranitat i també hi han contribuït el canvi democràtic a Espanya i la recuperació de les institucions nacionals de Catalunya a partir del 1977. Calia posar-se al dia. Recordo que, per indicació del Dr. Joan Coromines, vaig fer un repàs superficial del diccionari de toponímia, pràcticament exhaustiu, que el 1977 van publicar Bonaventura Adellach i Ramon Ganyet, sota el títol de *Geografia i diccionari geogràfic de les Valls d'Andorra*.

I cal remarcar el fet, emotivament simbòlic, que el mestre Pompeu Fabra va venir de Prada de Conflent a fer testament a Andorra perquè el podia redactar en llengua catalana. Malgrat tot, el Govern d'Andorra es trobava entre dues potències que el tutelaven i l'afeblien i no pocs consellers en aquell moment tenien prou consciència que calia fer una forta suplència de la catalanitat cultural i lingüística que es trobava censurada o oprimida a Catalunya. Recordo la impressió que ens va fer als joves estudiants que el 1946 un personatge d'Andorra, Bonaventura Riberaigua, publicqués el que deu ésser el primer llibre en català de la postguerra civil al Principat. Em refereixo a *Les valls d'Andorra*, editat per la llibreria Bosch de Barcelona, amb el subtítol de *Recull documental*. Aquell 1946, derrotats Hitler i Mussolini, aliats de Franco, és el moment del que els historiadors han anomenat «la represa», ja que comencen a autoritzar-se obres en català i representacions de teatre en la nostra llengua.

Andorra servia també com a plataforma o punt d'enllaç entre els qui treballaven clandestinament a Catalunya i els exiliats militants, sobretot del Rosselló. Per aquest mitjà Pompeu Fabra va fer arribar una carta a Santiago Pey, el 1943, parlant de com preparar una edició de les *Converses filològiques*.

I el 1955 Fontbernat i els seus van aterrar establement a Andorra, racó de catalanitat on trobarien altres exiliats. No sabem com el mestre de tantes corals va poder-se fer un raconet en una ràdio francesa, que depenia de Tolosa de Llenguadoc i que acabà anomenant-se, a Andorra, Sud Radio. Era de capital i de mentalitat amb *grandeur*. Per tant, potser solament el fet que Andorra tingués com a llengua oficial el català devia decantar-los a acceptar que hi hagués alguna emissió no compromesa, *folklòrica*, en la nostra llengua. No devien saber el passat, radicalment nacionalista, de Josep Fontbernat quan van admetre que diàriament i quasi sense interrupció fos qui omplís un espai que era dels més escoltats d'una emissora que retransmetia fonamentalment en francès.

Actuacions i subratllats sobre el contingut i la intenció de les 'glosses'

Fontbernat encetà el *Glossari andorrà* el 20 juliol del 1959 i ho va fer amb l'emblemàtica

figura de Pau Casals, fet que ja era un risc perquè no hi ha dubte –caldria resseguir-ho en els arxius secrets– que els serveis especials del franquisme van restar contrariats. Més s’hi devien trobar anys després quan van saber que aquella ràdio andorrana arribava a Catalunya. I, segons contem, hi havia emigrats a Amèrica que també l’escoltaven...

En un dels seus escrits Fontbernat afirma que «el *Glossari* no vol ésser altra cosa que una modestíssima crònica andorrana». Però, ben mirat, aquelles notes radiades eren alhora una mena de memòries disperses de l’autor i també una crònica de moltes coses del passat brillant i recent de Catalunya. Molt de tard en tard Fontbernat s’arriscava i hi glossava el Tractat dels Pirineus, a causa del qual Catalunya restà dividida entre Espanya i França. O bé elogiava els Jocs Florals de la Llengua Catalana, sense dir que se celebraven, itinerants, a l’exili. I demanava discretament que se celebressin algun any a Andorra. Els serveis d’informació, espanyols i francesos, es contrariaven i sabem que els directors d’aquella ràdio francoandorrana van intentar suspendre les emissions de Fontbernat. Ell mateix s’hi refereix en una glossa del 16 de juliol del 1960 i hi parla dels entrebancs de les autoritats franceses i espanyoles. És una nota dura, que no sabem si es va arribar a radiar.

Recordem tanmateix uns fragments del primer glossari, dedicat al festival de Prada de Conflent: «Casals ha volgut que tota la música que ell interpreta, la que ell porta dintre seu com una flama, sigui tancada a cadascun dels concerts amb la sivella d’or de la tendra i emocionant cançó», referint-se a *El Cant dels Ocells*.

L’ofensiva contra el *Glossari andorrà* va tenir punts alts i altres en què regnava la tranquil·litat. Però van fer-li pressió i coacció modificant l’horari del programa, que passà del migdia al vespre i encara a darrera hora de la nit.

Primer Pere Nin, bon locutor, llegia la glossa, però al cap d’un temps fou el mateix Fontbernat qui feia de lector «amb la meua veu, emboirada i un bon xic cansada, potser de tant cantar».

Malgrat alguna breu interrupció i les coaccions, Fontbernat va tenir la glòria de radiar diàriament la glossa des del 1959 al 1977. No sé si algú les ha comptades, però podria ben bé ésser que hagués radiat unes sis mil glosses que formen un autèntic corpus, que ja fa anys que mereixeria d’ésser editat en diversos volums. Segur que el mestre de tants cantaires recordava que Joan Alavedra, durant uns anys de la República, radiava també una mena de glossa sota el títol *El fet del dia*, a través de Ràdio Associació de Catalunya. I que, en part, recollí en volum el 1935.

A través del *Glossari andorrà* Josep Fontbernat, bon comunicador, idealista bondadós, escriptor de ploma amb afinament literari, anà expressant les vivències de la seva llarga i fecunda trajectòria vital. Llegint-ne només que sigui una tria breu, s’esvaeix la imatge del personatge pintoresc i llegendari; hom s’adona que el mestre de música tenia també un sentit polític –no en va havia estat diputat– que l’ajudava a evitar els esculls que ell mateix es podia posar, amb el seu impuls patriòtic català o intentant referir-se a la situació de Catalunya sota el franquisme. Fontbernat va saber copsar l’ànima, la història i les arrels andorranes, perdudes en el temps de tant antigues, però

vives i, com que era home culte, ho sabia relacionar tot i posseïa la gràcia del periodista. I concretament del periodista radiofònic que ha de modular oralment allò que ha escrit.

L'Andorra tradicional, però bigarrada i farcida de turistes, els balls típics, el traüt, les esglésies romàniques i els altars barrocs, als quals va dedicar un llibre l'antic veguer episcopal Francesc Badia i Batalla, l'elogi dels rius, la Casa de la Vall com a símbol són una petita part de les evocacions de Fontbernà. Val la pena de fer-ne algun esment perquè el lector constati el seu estil planer, irisat, on es barregen la poesia i la història i –hi insisteixo– la Catalunya viva, bé que aleshores oprimida, i un Principat, com el d'Andorra, en creixença.

Les festes majors són sempre el plat fort de l'any: «Les festes majors andorranes són una mena de rosari de festeigs que es van engrunant mentre passen els dies de l'estiu (...) L'estiu andorrà és curt i cal aprofitar-lo». I, per exemple Ordino, la celebrarà «quan el setembre començarà a daurar els roures, i els cims prendran aquell color morat de la tardor». I en una altra glossa insisteix en la tardor: «La tardor andorrana té un perfum i té un color. Les dones encenen el foc amb llenya morta que fa un fum blanc i que s'escampa per tota la vall. És com un vel de núvia, transparent, voladís. Només que faci una mica de vent pren totes les formes i fa tots els dibuixos. Un vel que la nit esborra o bé la llum l'agafa per abrigar-se». I encara descriu l'halo popular de les pubilles: «La pubilla andorrana és sovint la continuació de tot un patrimoni, fins i tot d'un nom. Quan es casa, la gent del país continua dient: «És la pubilla de tal casa la que ha fet això i allò». I el bon humor del glossador s'expressa també en d'altres citacions, que es podrien multiplicar. Per exemple: «Santa Marta, que és avui, és la patrona dels hotelers en general, i de tots aquells que tenen per missió donar de menjar i beure als seus semblants. Digna i honorable missió, sempre que aquesta sigui executada amb el degut respecte a la clientela. Santa Marta reprova el que vulgarment coneixem per "cop de sabre", i, sobretot, castiga els que posen massa aigua al vi».

Els consellers andorrans són també recordats amb afecte i respecte. Són el símbol d'una tradició política medieval. Fontbernà els anomena amb una certa unció. I adopta el mateix to quan parla de la Mare de Déu de Meritxell, patrona de les Valls d'Andorra: «Les marededéus trobades del Pirineu totes tenen una llegenda senzilla i emocionant, com totes les llegendes. La de la Verge de Meritxell té, a més a més, una història poètica que l'ha feta més bonica i duradora (...) Les Valls d'Andorra tenen la Regina del Pirineu».

Els rius enarten també el glossador. Impol·luts, amb una correntia rabent i una remor que topa sovint amb el rocam de la llera del riu. Heus ací una visió meravellosa dels rius: «La Valira seguirà el seu camí, perquè té cita amb el Segre, a baix, a la ciutat comtal de la Seu d'Urgell. Han de fer camí plegats, perquè, encara més avall, és l'Ebre que els espera. Tots tres s'han promès a la mar. La Valira hi porta el ram de llorer del comiat que Sant Julià de Lòria li ha donat. El Segre totes les riqueses de la Cerdanya i de l'Urgellet, i de la Segarra, i de la plana de Lleida. L'Ebre, totes les cançons que ha copsat passant per Aragó i per Catalunya. S'han promès a la Mediterrània, aquesta Mare

Nostrum de totes les civilitzacions. La blavor de les mars és feta del cel que li porten els rius i les muntanyes».

Fontbernat es refereix sovint a les festes d'estiu, al moviment de forasters que envaïx el Principat, a la joia del temps, perquè després vindrà una tardor, d'una gran bellesa cromàtica, però que serà el preludi d'un hivern que pot ésser molt fred. Per això el glossador ens aconsella: «Aprofiteu-lo, el mes d'agost, com una fruita sucosa que es pot menjar amb pell i tot. Si bé els dies s'escurcen, les nits són més profundes i estrellades. Més propícies a dir-se coses a cau d'orella. Aprofiteu-lo, el mes d'agost, encara que per la Mare de Déu d'Agost a les set ja és fosc».

Però hi ha dues constants en el *Glossari* que anem trobant, ça i lla, perquè viuen en el cor de Fontbernat. Em refereixo a Occitània i al Rosselló, que ara s'anomena Catalunya del Nord. El glossador va conèixer i admirar el gran músic occità Deodat de Séverac. Li dedicà homenatges. I va estrènyer lligams amb els escriptors i cantaires del Rosselló. I els evoca de tant en tant. Fins i tot gosa de referir-se a l'injust Tractat dels Pirineus (1659), que significà la mutilació de Catalunya, que restà dividida entre dos estats. I diu que aleshores Andorra va patir el risc d'ésser incorporat per força a França, però que les fronteres no són una divisió per a tothom: «Les àligues i els isards, la tramuntana i les nuvolades, van amunt i avall com si res no fos».

Abans de convertir-se en glossador historicoliterari, Fontbernat fou assessor del president a l'exili, Josep Irla. M'havia explicat Ferran Canyameres que, després de l'alliberament de França, Fontbernat anava pels despatxos oficials francesos brandant un paper i cridant: «Le gouvernement de la Catalogne!» Era un moment d'il·lusió perquè semblava que la dictadura franquista cauria i que els exiliats podrien tornar, més o menys, triomfants a la pàtria.

Espaiadament, Fontbernat tenia un record per a escriptors catalans de diverses generacions. Un repàs dels milers de glosses ens podria donar potser un llibre de semblances de literats. Recordem-ne alguns dels evocats pel glossador: Pitarra, Ruyra, Maragall, Guasch, Alexandre Plana, Sagarra, López-Picó, Màrius Torres, i fins l'historiador Jaume Vicens i Vives...

Però, si hem parlat de les maniobres de la ràdio de capital francès per eliminar les emissions de Fontbernat, cal recordar que tenia igualment una censura interna que exercia el copríncep d'Andorra, aleshores el taujà bisbe d'Urgell Ramon Iglesias Navarra, fill de Durro i antic capellà castrense. Castigà el glossador perquè al final d'una emissió havia fet posar *La Santa Espina*, considerat un himne patriòtic de Catalunya. Les glosses del mestre abasten tants milers de temes que seria feixuc intentar-ne esmentar gaire més, tot i que en el recull de l'obra completa caldria que hi hagués un índex de temes per fer-los assequibles als lectors i estudiosos. Però recordem que Fontbernat hi parlà també d'un capellà de l'Alguer, becari a Andorra, de Liechtenstein, del primer telesquí andorrà, de Josep Salvat, el capellà occitanista capdavanter de la segona Renaixença del seu país...

Les citacions es podrien allargar fins gairebé fer-ne un opuscle. Caldria esperar l'edició de tot el corpus del *Glossari andorrà*, ja que fins ara només en tenim un centenar en

volum de publicades a Andorra la Vella el 1966. Però no em sé estar de fer esment d'algun fragment tan bell com bucòlic, com el del retorn dels ramats de la muntanya: «És durant la nit passada que m'han despertat. Primerament he sentit una mena de remor que feien unes campanetes. He tingut la sensació que somniava en un tritlleig de festa major. Però de seguida m'he adonat que les festes majors són passades i que durant la nit les campanes dormen. He parat millor l'orella i he sentit de seguida el magnífic cor d'esquellerincs d'un ramat que passava per sota casa meva. Quin espectacular en aquella hora de la nit...! Dos gossos petits com un cop de puny anaven amunt i avall posant ordre a la impressionant comitiva i donant pressa als corders que s'entretenien o que volien reposar una mica. I enmig del concert de campanetes –n'hi havia de totes les veus: greus i agudes– se sentien les exclamacions i la xerradissa de les bestioles que segurament desitjaven arribar a l'estable».

Amb el temps, alguns escriptors o estudiosos –ben pocs– han descobert la figura del glossador Fontbernat i li han dedicat algun comentari. Així, l'escriptora Montserrat Vayreda, que també visqué exiliada a Mèxic, el va valorar:

Amb prosa fluida i transparent a la vegada, rica d'imatges poètiques, d'una frescor i naturalitat que enamora, descriu costums i tradicions viscudes o fa brollar els records, remembra personatges i exprem les essències d'aquesta terra nostra amb l'apassionament de l'enamorat.

I el periodista i erudit del periodisme J.M. Casassús definia l'obra de Fontbernat:

Les seves glosses diàries de l'any 1959 són encara avui un model de llenguatge i d'estil periodístics catalans, adaptats al mitjà radiofònic. Són també una mostra d'article de costums desplegat amb unes solucions amables, amenes, moderadament imaginatives, eclèctiques. Sabia dosificar mestriolament la nota poètica amb l'apunt d'actualitat, les dades històriques i erudites amb el toc d'unes observacions agudes sobre una Andorra que anava canviant. Va escriure i va llegir les seves glosses quan es deixondia en aquell petit país el boom econòmic dels seixanta i setanta. En l'obra de Fontbernat es conjunten la percepció dels avenços, les novetats i els costums socials amb el testimoniatge d'unes tradicions encara vives. Des d'aquesta perspectiva, aquestes glosses radiofòniques del 1959 són un document providencial d'aquells instants de la transició andorrana devers la modernitat¹.

El qui musicà l'emotiu himne patriòtic de Ventura Gassol, *Catalunya, pàtria nostra*, vint-i-cinc anys després de la seva mort tindrà l'honor de veure com Andorra l'homenatja publicant tot el seu vastíssim *Glossari andorrà*. Les mostres que n'hem donat i el marc en què hem procurat situar-lo volen ésser una breu i modesta introducció a un corpus de glosses que, després del de Xènius, és el més extens de Catalunya. Caldria, al final, posar-hi un apèndix amb una tria de les cartes, rebudes o enviades, per messtre Fontbernat i les variades personalitats amb qui va tractar. Hi deu haver cartes amb Séverac, Josep Carner, Lluís Companys, Pompeu Fabra, Josep Irla, Josep Tarradellas. I fóra l'ocasió perquè es disposés a Andorra o a Catalunya el seu arxiu. Fem memòria dels qui ens han precedit en la fidelitat al país, a les lletres, a l'atenció a la gent humil i a una tradició que és el fil que ens enforteix i que ens permet avançar recollint les lliçons del passat.

1. Aquest text i el transcrit anteriorment es troben en la biografia d'Emili Casademont i Comas.

Resums

Ludmilla Lacueva i Canut: «Hostal del Serrat»

RESUM: La història d'un home visionari, Emili Prats Miravall, gran amant de la natura i de les valls d'Ordino, que va fundar l'Hostal del Serrat el 1944 amb la seva esposa Dolors Grau i Rossell.

RESUMEN: La historia de un hombre visionario, Emili Prats i Miravall, gran amante

de la naturaleza y de los valles de Ordino, que fundó el Hostal del Serrat en 1944 junto a su esposa Dolors Grau i Rossell.

RÉSUMÉ: L'histoire d'un homme visionnaire, Emili Prats i Miravall, grand aimant de la nature et des vallées d'Ordino, qui en 1944 a fondé l'Hostal del Serrat avec son épouse Dolors Grau i Rossell.
(Traducció de l'autora)

Hostal del Serrat

Ludmilla Lacueva Canut

Emili Prats i Miravall (1910-1998) va arribar a Andorra el 1931 des de la seva Barcelona natal. Amb el seu cunyat, Josep Serra, va fundar el 1934 la societat Serra & Prats i va crear el garatge Internacional, situat als baixos de l'edifici dels monjos de Montserrat a les Escaldes. Allí reparaven vehicles, bicicletes i venien carburant, recanvis i accessoris.

Anys més tard va conèixer la Dolors Grau i Rossell (1919-1973), de Cal Colom de Pal, amb qui es maridà el 1941. Fruit d'aquesta unió varen néixer la Magdalena, la Dolors i l'Emili (nascut a l'Hostal del Serrat).

L'hotel

Emili Prats gaudia molt de les excursions a les valls ordinenques i el seu somni era instal·lar-se en aquests paratges. Primer va construir una casa a Ordino, anomenada Villa Magdalena, darrere l'Hotel Casamanya. Però el seu somni es va realitzar en adquirir un terreny en un indret màgic: el Serrat.

El llibre d'actes del Comú d'Ordino, en sessió del 21 de novembre del 1943, tracta diversos temes, entre els quals el següent:

[...] també se acorde posar lo preu de cinc centes pesetes a Emilio Prats per lo terreno que se li cedeix al cap de la grabada de la Farga del Serrat que com es terreno cedit son 25 metros de llarc comensan per sota lo prat del cuixot al peu de penya y 14 de ample si as poden aprofita deixan lo camí amb una amplada de 4 metros del cual se lin fara judicació.

Fons família Prats.

D'esquerra a dreta: Dolors, Dolors Grau, Magdalena, Emili Prats, el seu fill Emili i Joan Tomàs. Fons família Prats.

Al Serrat hi va edificar un hostel amb les pròpies mans i amb algunes persones que venien a ajudar-lo els caps de setmana. Era un home a qui li agradava viure lluny del soroll i era un amant dels grans espais; per això, de seguida van pujar a viure cap al Serrat tot i que el fill s'havien quedat a Ordino amb els padrins paterns per poder anar a l'escola. Amb molta esperança i alegria, el matrimoni Prats va inaugurar l'Hostal del Serrat l'any 1944.

A l'Hostal s'hi accedia directament al primer pis per mitjà d'una escala amb barana de fusta –més tard la farien de ferro– on hi havia també una terrassa. S'entrava primer per una doble porta i després per una altra de gran, ambdues de fusta, que donaven al bar, al taulell del qual hi havia un escut de fusta amb l'anagrama de l'hostal que havia dibuixat l'Emili. Al costat, hi havien instal·lat una estufa de serradures i d'allí es podia passar a una galeria que donava a una sala gran, que era el menjador, i a la cuina.

Des del bar es podia pujar per una escala de fusta a les habitacions, totes amb lavabo i repartides en dues plantes. Fins i tot n'hi havia alguna que tenia cinc llits. A la torre, hi havien fet una habitació amb un saló. L'Hostal comptava amb 18 habitacions sense bany. Eren molt peculiars, amb un estil de muntanya original, ja que els armaris de fusta eren fets amb troncs d'arbre; és a dir, quatre troncs d'arbre recolzats a la paret amb una posella a dalt i una cortina de cretona de flors. A la cambra també hi havia lavabo –amb aigua freda– amb una cortineta a sota, igual que la de l'armari. Els llits eren de color blau metàl·lic, amb capçal i matalassos de borra. Si els clients volien aigua calenta per rentar-se, s'havia d'escalfar a la cuina de llenya. L'aigua la portaven en gerros de plàstic.

A la terrassa, hi posaven taules i, a la primavera, quan es feia el desgel, l'aigua del riu baixava molt fort i esquitxava la cara dels qui hi eren asseguts a la vora.

Tot i així, l'any 1963 es van efectuar algunes reformes tal com ens explica una carta del Comú d'Ordino:

[...] amb sessió celebrada avui s'hacorda concedir-vos el terreny segons la vostra demanda pel preu de 25.000 pessetes en el costat del riu de Tristaina i median no trepaseu de l'amplada de la fatxada del existent hotel, anan a carreg vostre tots els danys i perjudicis que al edificar es puguin ocasionar i que puguessin surgir en el futur.

La vida al Serrat, tot i ser tranquil·la, també tenia la seva part de mancances. Per descomptat, de calefacció no n'hi havia. S'havien de fer ells mateixos la llum a l'Hostal per mediació d'un salt de l'aigua i, al soterrani, hi tenien la turbina. Quan es gelava l'aigua del riu, s'apagava la llum i s'havia d'anar a picar el gel.

Quan venia el primer fred, es quedaven sols. Pujar al Serrat era tota una odissea, ja que no es treia la neu en tot l'hivern (només es treia fins a Llorts) i quedaven incomunicats des del novembre fins a primers de maig. En aquella època era l'únic hostal que hi havia al Serrat, ja que només hi havia algunes bordes que els pagesos utilitzaven a l'estiu perquè tenien el bestiar conreant als prats. Tenien un jeep, que també utilitzaven per transportar els clients, i abans que no comencés a nevar el pujaven damunt uns troncs perquè les rodes no es fessin malbé i en desconnectaven la bateria.

L'Emili era un home jovial, carinyós, per al qual la paraula era un contracte. Portava els comptes del negoci i preparava les notes. També era un gran amant de la caça i la pesca, aficions que podia practicar en aquests paratges de gran bellesa. La seva esposa, la Dolors –Lola–, era una dona molt alegre i bromista. A l'inici era l'única persona que estava al capdavant de la cuina. Alhora es cuidava d'organitzar la feina que s'havia de dur a terme a les habitacions. Quan els infants de la casa –Magdalena, Dolors i Emili– tenien vacances, pujaven a l'Hostal del Serrat i ajudaven la mare a realitzar nombroses tasques. Una d'elles era rentar plats, però, com que encara eren petits i no arribaven a la pica, agafaven una caixa de fusta d'alguna casa de xampany i hi pujaven al damunt. Quan van ser més grans, cadascú tenia una feina assignada: la Dolors, a qui li agradava més estar de cara al públic, servia les taules, la Magdalena ajudava a la cuina a preparar els entremesos i l'Emili tenia cura del bar i de servir les begudes a la terrassa. També era usual que amenitzés la vetllada amb una harmònica. Allà va ser on van aprendre francès degut als nombrosos turistes francesos que venien per les nostres contrades a partir de Sant Joan. També van poder aprendre un altre idioma. A l'estiu tenien una professora

Emili Prats i
Grau. Fons
família
Prats.

Emili Prats i la seva esposa Dolors Grau amb un dels seus gossos. Fons família Prats.

d'anglès, una noia que havia vingut com a turista i que es va quedar més temps del previst. Més tard va venir un professor que s'havia pres un any sabàtic i que s'estava a l'Hostal.

Per Sant Pere, la festa major del Serrat que té lloc el 29 de juny, l'Hostal del Serrat s'engalanava de cintes i altres decoracions. A dir dels parroquians, era una de les millors, perquè es feia el ball a l'interior de l'Hostal atès que sovint plovia. La família Prats anava a collir beços, que plantaven i posaven a la sala. No podien faltar els músics de la festa major. Com era habitual, venien l'Estevet de la Seu d'Urgell i el Florencio. L'Estevet era molt graciós: tocava l'acordió, amb un peu el bombo i amb l'altre peu el plateret. El Florencio tocava la trompeta o la flauta i feien un duo. Cap a l'any 1955 cobraven unes 1.500 pessetes i els allotjaven i donaven menjar, ja que es quedaven dos o tres dies. El record de les festes majors d'antany és encara present a la ment de moltes persones, tant pel menjar que es preparava com pels jocs i balls que es feien. Era usual que es fes la toia i la família Prats comprava jocs de cafè i altres objectes per preparar la tómbola. Venien les tires ells mateixos i aleshores un músic anava traient un número. A l'Hostal tenien una nevera petita, però no era suficient per proveir begudes a tants clients. A baix tenien el celler i, oportunament, l'aigua del riu passava per sota mateix i hi posaven uns cubells molt grans amb les ampolles de xampany i altres begudes. Quan agafaven alguna ampolla, les mans quedaven geladíssimes.

L'arribada dels clients era una gran celebració. Cada any venien els mateixos clients i se'ls tractava amb molta familiaritat. Els primers anys la clientela va ser francesa –no mancaven de portar la canya de pescar– i va deixar pas més tard a l'espanyola, que estiujava un mes seguit. Venien famílies molt conegudes de Barcelona. Als clients els agradava molt fer excursions per les rodalies i sobretot anar als llacs de Tristaina on trigaven unes dues hores i mitja a pujar. També s'havien acostumat que els prepararessin

Emili Prats i Grau vestit de guia. Fons família Prats.

els àpats a la muntanya. Els germans Magdalena, Dolors i Emili, amb algun empleat de l'Hostal, portaven les hamaques vora el riu perquè els clients estiguessin còmodes i els preparaven el menjar. Però al jove Emili també se li havia assignat una altra tasca: la de guia, tal com ens explica un article aparegut al diari francès *Midi Libre* el 14 d'octubre del 1960. L'autor ens comenta el següent:

[...] és un jove de 14 anys, Emile Prats. Alumne al curs complementari de Fumel, ve cada estiu a passar les vacances a l'hotel del seu pare. Estimant aquestes valls on ha nascut, coneix bé la muntanya i cada any exerceix de guia ocasional als clients del seu pare. Aquell dia portava un magnífic barret groc i blau, a la punta del qual hi havia una borla amb els colors andorrans.

Però no solament s'hi allotjaven turistes... Nombroses parelles andorranes, noucasades, venien a passar la lluna de mel en aquest petit paradís.

El personal

El matrimoni Prats havia creat un ambient ben familiar en el qual tenien també cabuda els membres del personal.

En Josep Catalan va viure moments entranyables a l'Hostal del Serrat com a cuiner. Quan va arribar a Andorra des de la seva terra aragonesa, el 1960, va començar a treballar a l'Hostal Valira. Al cap d'un any li van donar uns dies de vacances, però no els suficients per tornar a casa. Un amic li va explicar que hi havia un hotelet preciós al Serrat, del qual se'n baixava com nou. I així va ser com va conèixer la família Prats.

Com que era principis de juny, els turistes encara no havien arribat i l'únic client era ell. Durant aquella setmana va intimar molt amb els propietaris de

D'esquerra a dreta: Dolors Grau, Josep Catalan, Emili Prats, Joan Tomàs i Rosita. Fons Josep Catalan i Orera.

Josep Catalan i Emili Prats. Fons Josep Catalan i Olera.

l'Hostal i cada vegada que baixaven a les Escaldes l'anaven a veure. Finalment, a l'estiu següent, va començar a treballar a l'Hostal del Serrat i durant quatre estius va assaborir la vida en aquest petit paradís. També recorda que al final del dia, quan ja havia acabat la feina i tothom se n'havia anat a dormir, es quedava al bar prenent una cervesa amb l'Emili Prats a veure la famosa sèrie televisiva nord-americana *Los intocables*. Però, no tot era feina... Quan se celebraven les festes majors de les Escaldes o d'Andorra la Vella, baixava, amb els fills Prats, amb el clipol Mercedes del vell Colomí de Llorts amb qui quedaven d'acord per tornar a pujar. Després del Serrat, en Josep Catalan va estar treballant en d'altres hotels fins que el 1970 va decidir canviar d'activitat professional.

Una altra persona que feia part d'aquesta gran família era en Joan Tomàs, que va entrar a treballar com a mosso i es va estar amb ells durant 30 anys. De seguida va tenir cura del menjador i es cuidava de diverses tasques, com la de tallar la llenya per a la cuina. Era molt manetes i fins i tot fabricava sandàlies: la sola amb un pneumàtic i les sandàlies amb tires de cuir. Eren tan maques que se les posaven per baixar a Andorra. En Joan s'hi estava tot l'any, a l'Hostal, i com que els hiverns eren llargs i

Grup de turistes davant de l'Hostal. Fons família Prats.

quedaven aïllats es dedicava a la seva gran passió: fer talles de fusta. L'Emili ho dibuixava en paper i ell ho treballava en fusta. Aquí va conèixer la seva esposa, la Rosita, que s'encarregava de la neteja de les habitacions. Al cap dels anys se'n van anar a viure a Sevilla.

Anècdotes

A la Dolors Prats i Grau li agrada contar una anècdota molt especial. Tenien un gos molt maco, de raça, que es deia Nord. L'Emili li posava unes cartes ben embolicades a l'interior del collar i li deia «Vés a veure les nenes». I el gos baixava fins a Ordino. Quan arribava, extenuat, li treien el collar i es posaven a llegir les cartes que el pare els enviava relatant tot el que havia passat a l'Hostal. Sempre esperaven amb delit notícies del Serrat.

Nord. Fons família Prats.

La botiga

L'Emili baixava a buscar, a peu, el pa i totes les coses necessàries per a l'Hostal a Ordino. De tornada, sempre l'acompanyava algú amb les mercaderies fins a Llorts. Si anava a les Escaldes, comprava a Cal Vidal la sal i l'arròs, entre d'altres coses. Però a l'Hostal del Serrat tenien una botiga on s'atansaven els contrabandistes, que entraven per un lateral. Venien roba a metros, patrons de vestits, espadenyes—la xiruca, vigatanes—, pedres d'encenedor—en venien quantitats molt grans que anaven a parar a França—, bótes de vi i tabac. Els contrabandistes dormien i menjaven a l'hostal.

La cuina

La Dolors Grau era molt bona cuinera i elaborava suculents àpats amb la caça. La seva especialitat era el civet i venien de tot arreu a menjar-ne. També preparava unes truites de riu boníssimes. Hi havia gent que les pescava per a ells, com l'Isidre del Vilaró, i durant la temporada de molta feina els arribaven a portar 25 quilos de truites al dia. Com tants altres hotels de les Valls, no tenien carta i cada dia la cuinera preparava un àpat diferent segons la disponibilitat dels aliments i l'època de l'any. Allà mateix tenien un galliner i des de la terrassa es veien les gallines i els conills. Els clients deien: «Mira Lola, vull aquesta gallina», i, mentre se n'anaven a caminar pels voltants, la Dolors la desplomava i la cuinava. Quan era l'època de collir xicoies, les guardava ben

netes amb draps humits i elaborava amanides de xicoies que acompanyava amb l'escudella que sabia reeixir tan bé. Dues vegades per setmana es preparaven paelles amb la cuina de llenya, sobretot el diumenge, i no donaven abast ja que cuinaven 30 o 40 paelles

L'any 1952, els preus que es practicaven eren els següents:

- esmorzar: 15 pessetes;
- dinar: 30 pessetes;
- berenar: 13 pessetes;
- got de vi: 1 pesseta;
- vermut: 3 pessetes;
- cafè: 3 pessetes;
- caliquenyo: 2 pessetes.

Segona Guerra Mundial

A l'Hostal del Serrat, durant la Segona Guerra Mundial, hi passaven molts contrabandistes i gent que fugia de França. N'hi havia alguns que eren pistolers i gent que s'escapava de la justícia i anaven armats.

L'Emili sempre els donava menjar i beure i, moltes vegades, li deien «no et pagarem» i treien la pistola posant-la damunt del taulell. Com que no volia tenir cap tipus d'enxuta els deia «Si no voleu pagar, no pagueu. Mengeu i dormiu». Sortosament, els seus fills s'estaven a Ordino i només pujaven a l'estiu.

Dolors Prats i Grau

Quan la Dolors Prats va agafar el relleu, l'any 1970, va efectuar diverses reformes i va fer construir més habitacions. Al galliner van posar-hi la caldera de la calefacció i una bugaderia. A sobre, hi van construir un menjador que tenia molt bona vista.

La Dolors va portar l'Hostal fins al 1987. Endarrere quedaven els riures i les corredisses dels germans Prats. Es girava la pàgina d'una època plena de joia i de grans vivències. Sempre quedarà en la memòria de moltes persones del país el tarannà obert de l'Emili Prats, de la Dolors Grau i Rossell i, com no, dels seus fills. Van ser pioners en una terra inhòspita i per sempre més se'ls recordarà amb afecte.

Actualment

En Jordi Babi i Pico ha estat el següent propietari i no és una casualitat que comprés l'Hostal, atès que els seus pares van fundar el conegut Hotel Babot d'Ordino.

Dolors Grau i Rossell. Fons família Prats.

Fons Ludmilla Lacueva i Canut.

Conscient del bagatge històric i del caràcter emblemàtic d'aquest establiment hotel·ler, va efectuar algunes reformes salvaguardant-ne l'estil muntanyenc. Compta amb 42 habitacions repartides de la següent manera: 20 habitacions a la part vella i 22 a la nova. Fins i tot hi trobem un spa i una sala d'esports.

Actualment, la gestió de l'Hostal del Serrat és en mans del grup AHotels que transmet el *savoir faire* i la tradició que els seus antecessors van oferir. En aquesta nova etapa continuem trobant els magnífics paratges tot i que el Serrat es transforma ràpidament.

Agraïments

Dolors i Magdalena Prats Grau.

Josep Catalan Orera.

Jordi Babi Picolo.

AHotels.

Cebrià Baraut i Obiols, l'historiador de la vall de Castellbò

Benigne Marquès i Sala

RESUMS

Benigne Marquès i Sala: «Cebrià Baraut i Obiols l'historiador de la vall de Castellbò»

RESUMEN: Semblanza biográfica personal.

RÉSUMÉ: Ressemblance avec sa propre biographie.

RESUM: Semblança biogràfica personal.

Volem fer memòria de l'historiador, monjo de Montserrat, que va morir el 8 de juny de 2003, festa de la Pentecosta. Li volem retre el nostre homenatge i agraïment per la labor tan fecunda de presentar-nos la història de la vall de Castellbò, des de diversos punts d'interès. Primer va estudiar en profunditat tot el procés de la formació de la senyoria temporal de les Valls d'Andorra: la infeudació dels Caboets –ell era originari de la vall de Cabó–, la unió dels Caboets amb Castellbò i la posterior annexió d'aquest a Foix. Edità el llibre *Spill de Castellbò*, tan útil per conèixer millor els límits territorials dels pobles que en depenien i per saber quina jurisdicció hi exercien els vescomtes. Finalment, també va dedicar un parell d'estudis molt valuosos als càtars, tema important per a la història de la vall de Cabó al qual cada any es dedica una commemoració i festa. Abans de passar a glossar aquests punts esmentats, és obligat presentar la figura del pare Cebrià, les seves dades biogràfiques, trajectòria i dedicació a la tasca d'investigació, trets personals i hàbit de treball. Assolí prèviament una sòlida formació històrica, que fou la garantia de la seva labor posterior.

Dades personals

Nasqué¹ al Vilar de Cabó, Alt Urgell, el 21 de maig del 1917. El nom que li posaren fou Francesc de Sales, li canviaren per Cebrià en el moment d'entrar en religió.

A l'edat de deu anys, el 1927, ingressà a l'abadia de Montserrat per iniciar els seus estudis. Començà el noviciat el 30 de juliol del 1933 i professà els vots monàstics el 6 d'agost del 1934.

Tot seguit passà a fer-se càrrec de l'arxiu de Montserrat, de forma provisòria, quan el qui n'era l'arxiver, el pare Anselm Maria Albareda, passà a Roma per ocupar-se de la Biblioteca Vaticana.

1. Per a una biografia completa vegeu Alexandre OLIVAR, «Dom Cebrià: notes biogràfiques» a Alexandre OLIVAR et al., *Miscel·lània a Dom Cebrià Baraut i Obiols*, Andorra, Govern d'Andorra, Ministeri de Turisme i Cultura, Crèdit Andorrà, 2001, p. 11-19.

L'any 1936 passà a Alemanya, al monestir de Maria Laach (Renània), on acabà els cursos de filosofia. L'any següent es traslladà a l'arxibadia de Beuron (Alemanya) per iniciar-hi els estudis de teologia. L'1 de gener del 1939 hi féu la professió solemne. I el juliol d'aquest mateix any se n'anà a Roma per continuar la teologia a l'Ateneu Pontifici de Sant Anselm.

Durant la Guerra Mundial, l'any 1940, retornà a Montserrat on el 10 d'agost del 1941 rebé l'ordenació presbiteral. Acabada la Guerra Mundial, l'any 1947, retornà a Roma on romangué fins al 1950. En aquesta ocasió, cursà els estudis d'història a la Pontificia Universitat Gregoriana. L'any 1949 defensà la tesi doctoral sobre *Joaquim de Fiore i la reforma florense*, sota la direcció del professor Pedro Leturia. Obtingué també el diploma d'arxiver i paleògraf a l'Escola de Paleografia i Diplomàtica del Vaticà.

Havent retornat a Montserrat l'any 1950, exercí el càrrec de professor, primer a l'Escolania i després al clericat del monestir, i es dedicà també als treballs de recerca històrica.

L'any 1974 adquirí el grau de llicenciat en filosofia i lletres per la Universitat de Barcelona.

Fundà, dirigí i mantingué diverses publicacions de prestigi. En 1965 *Monumenta Andorrana*, en 1976 *Quaderns Andorrans*, i en 1978 *Urgellia*.

Ha estat distingit amb diversos títols i distincions. Era membre de la Societat Catalana d'Estudis Històrics. El 1974 fou admès com a membre corresponent de la Secció Historicoarqueològica de l'Institut d'Estudis Catalans. El Departament d'Història Medieval de la Universitat de Barcelona el nomenà col·laborador científic. L'any 1977 es constituí la Societat Cultural Urgel·litana i en resultà elegit president, càrrec que ostentà fins a la mort. L'any 1991 la Fundació Jaume I li atorgà el Premi d'Honor.

El seu tarannà era el d'un home molt afable, atent i bondadós amb tothom. El distingia un gran esperit de treball, dedicava llargues hores a la investigació històrica. Se li notava la bona preparació històrica que tenia. Aprengué la tenacitat, el treball, el mètode i l'aprofundiment de les qüestions propis de l'esperit germànic. A aquestes qualitats adjuntà endemés la formació assolida en història a la Universitat Gregoriana de Roma.

La seva obra

L'obra que ens ha llegat és impressionant quant al gran nombre d'estudis i d'edicions de documents que al llarg de la vida va fer. Pels temes que va tractar podríem classificar tota la seva producció històrica en tres blocs principals: Montserrat, bisbat d'Urgell i Andorra. El Principat d'Andorra l'any 2000 li dedicà una Miscel·lània que aplega un bon nombre de treballs seus sobre el Principat i que menciona els altres estudis allí no recollits. El bisbat també està a punt de publicar una altra Miscel·lània, que aplega un bon recull de treballs seus sobre aquest tema i que també fa esment de tots els altres estudis fets per ell i no aplegats en aquesta publicació. Va editar uns 3.000 documents de l'Arxiu Capítular d'Urgell a la col·lecció d'*Urgellia*.

Presentada aquesta visió panoràmica de tota la seva vasta producció històrica, aquí

concretarem i precisarem l'obra històrica que ell va dedicar a la vall de Castellbò, tal com hem anunciat al principi.

1. Els vescomtes de Castellbò i la Vall d'Andorra

Ell, que era originari de la vall de Cabó, s'interessà molt per tota la història que aquella vall tingué respecte al futur condomini en el règim temporal de la Vall d'Andorra. En aquest sentit, va fer un interessant estudi sobre la formació de la senyoria temporal d'Andorra des dels orígens fins als Pariatges. Els senyors de Caboet, a la vall de Cabó, passaren a ser feudataris del bisbe a la Vall d'Andorra. I a finals del segle XII, el 1185, s'uniren la casa dels Caboet i la dels vescomtes de Castellbò, en el casament d'Arnaldeta, la pubilla dels Caboet, amb el vescomte Arnau de Castellbò. Amb aquesta unió matrimonial, els vescomtes de Castellbò entren a formar part del règim d'Andorra, com a feudataris que en són. I més endavant encara, al segle XIII, els vescomtes de Castellbò s'uniren mitjançant un matrimoni amb la casa comtal dels comtes de Foix. Efectivament, la filla d'Arnau de Castellbò, Ermessenda, es casà el 1208 amb el comte Roger Bernat II de Foix. I així els comtes de Foix entraren també a formar part del règim d'Andorra. A voltes no sense tensió i fins i tot guerra amb els bisbes d'Urgell. Finalment, l'any 1278, i més tard el 1288, el comte de Foix i el bisbe d'Urgell signaren els acords dels Pariatges en els quals definiren el condomini que ambdues parts exerciren en el règim senyorial de les Valls d'Andorra. Tota aquesta llarga i complicada història Cebrià Baraut la recollí en la publicació de dos volums, sota el títol *Cartulari de la Vall d'Andorra, segles IX-XIII*, volum I, 1988, i volum II, 1990. Hi dedicà una bona introducció històrica, que desglossa l'inici del domini senyorial, l'evolució i el pacte final dels Pariatges, que estableix un condomini. I tot això ho acompanyà amb l'edició dels documents que es generaren en tota aquesta època i procés.

2. L'Spill de Castellbò

Cebrià Baraut va editar un llibre manuscrit que constitueix una de les fonts històriques més importants de la vall de Castellbò, i que publicà a la Seu d'Urgell l'any 1982. El títol original és *Spill manifest de totes les coses del vescomdat de Castellbò*. L'autor fou el notari i jurista Pere Tragó, oriünd de la vila de Castellbò, que el compongué l'any 1519. Li havia encarregat la reina de Catalunya i Aragó i vescomtessa de Castellbò, Germana de Foix. L'objectiu de l'obra, com expressa el mateix autor en el pròleg, és «dreçar un inventari dels castells, viles, llocs, masos, habitants, càrrecs, dignitats, rendes i altres drets pertanyents a la sereníssima reina Germana en el seu vescomtat de Castellbò». Es tractava, doncs, de capbrevar o reflectir –d'aquí el mot *spill*– en un document oficial tots els drets i rendes de la reina i vescomtessa en el seu vescomtat de Castellbò. Per aquest motiu, calia fer una bona descripció física de tot el territori, indicant al propi temps el nombre d'habitants. El document que era d'utilitat fiscal en el seu temps ara esdevé d'una gran importància històrica. Comprèn íntegrament totes les poblacions, força nombroses, unes 66, de l'Alt Urgell i del Pallars Sobirà que pertanyien a la jurisdicció del vescomtat. I en fa una minuciosa descripció

dels límits territorials, amb gran abundància de noms de lloc, alguns ja desapareguts, la qual cosa suposa una extraordinària riquesa per a la toponímia de totes aquestes poblacions. Al mateix temps, descriu també el règim i la jurisdicció en el govern d'aquestes poblacions, juntament amb les rendes i censos que havien de pagar.

Cebrià Baraut presentà aquesta edició amb una molt bona introducció que resumeix els diversos aspectes històrics del vescomtat. Parla també de la personalitat de l'autor d'aquesta obra. Descriu el manuscrit. Edità tota l'obra que complementà amb uns bons índexs i encara hi afegí dos apèndixs molt amplis de documentació relacionada amb aquest vescomtat. En definitiva, aquesta edició de l'*Spill de Castellbò* és i continuarà essent una obra bàsica en la història de la vall de Castellbò.

3. Dos articles sobre el catarisme

Als darrers anys de la vida del nostre historiador encara abordà un tema molt apassionant per al vescomtat de Castellbò i per al bisbat d'Urgell. És el moviment dels càtars, desplegat amb força tant a Castellbò i a l'Alt Urgell com a la Cerdanya i al Berguedà. Hi dedicà dos estudis, publicats a *Urgellia*: l'un l'any 1995, «Presència i representació del catarisme al bisbat d'Urgell (segles XII-XIII)», i l'altre l'any 1997, «Els inicis de la inquisició a Catalunya i les seves actuacions al bisbat d'Urgell (segles XII-XIII)». En el primer dels treballs, l'autor féu un recull de totes les notícies que tenim de l'actuació dels càtars a les nostres contrades. En el segon, que n'és la continuació, exposà tot el pla de lluita que la inquisició portà a terme per contenir i reprimir aquest moviment.

Cebrià Baraut, com era habitual en ell, sabé recollir totes les fonts documentals que parlen d'aquests fets. I penso que el seu mèrit particular consisteix a fer l'edició dels documents, que guardem als nostres arxius i que són la base per al coneixement dels fets. Crec que, en aquest sentit, els historiadors posteriors que vulguin tractar aquest tema, els càtars a Castellbò i al bisbat d'Urgell, no poden passar per alt aquests dos estudis, sinó que s'hi han de referir.

Aquest és l'historiador. Penso que tots convindreu amb mi a anomenar-lo justament l'historiador de la vall de Castellbò.

Recull fotogràfic

Fons particular

RESUMS

RESUM: Els documents gràfics tenen l'origen en el fons de Josep Maria Guilera i Albiñana.

RÉSUMÉ: La documentation graphique provient du fonds de Josep Maria Guilera i Albiñana.

RESUMEN: Los documentos gráficos tienen su origen en el fondo de Josep Maria Guilera i Albiñana.

Andorra 1928-1929 i 1933

Els documents gràfics que es presenten a continuació tenen l'origen en un fons de Josep Maria Guilera i Albiñana¹.

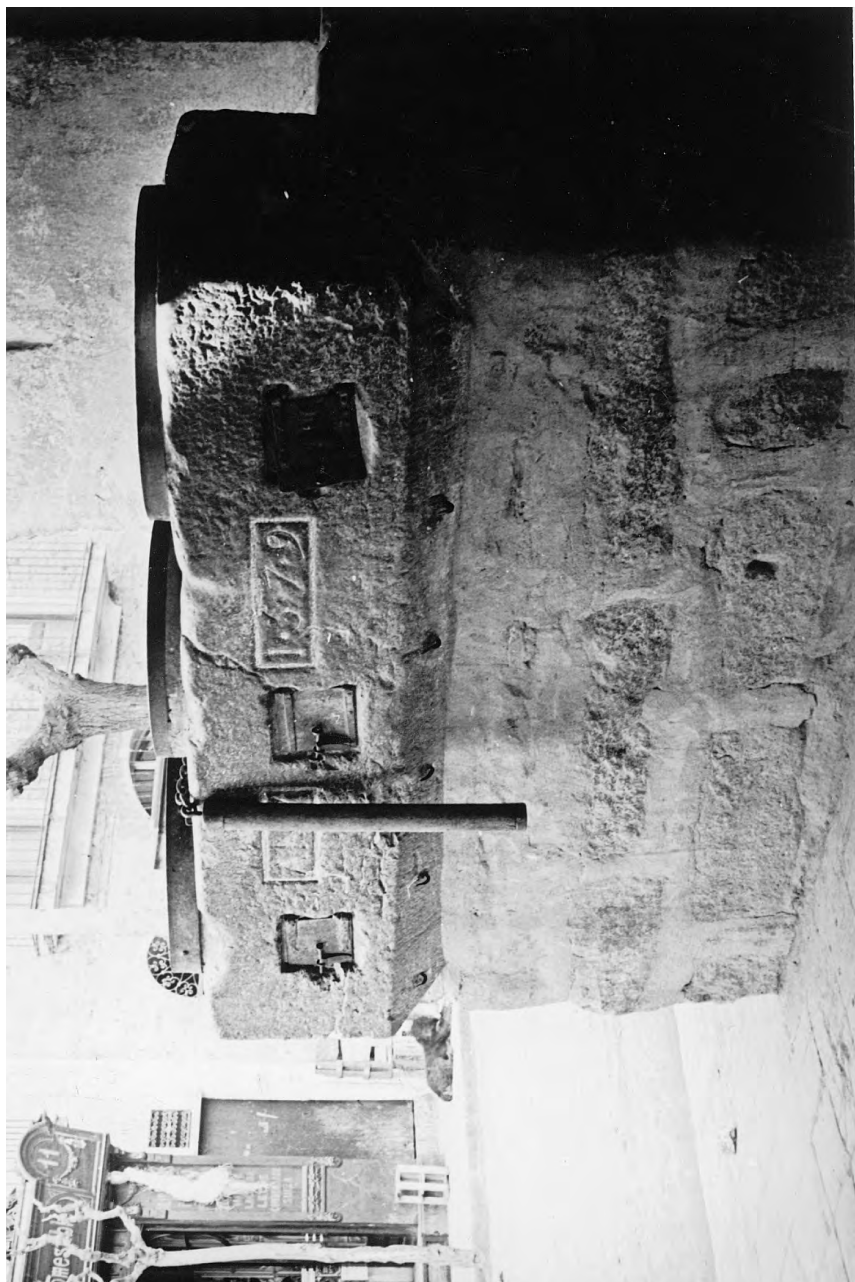
Ignorem qui n'és l'autor o els autors materials, però la precisa datació afegeix informació valuosa al document gràfic.

Agraïm al senyor Jaume Caballé, propietari dels clixés, l'autorització de publicació. Fóra interessant que algun lector ens complementés i ens contextualitzés la informació d'aquesta aportació.

1. Josep Maria Guilera i Albiñana (Barcelona 1899-1970). Escriptor i excursionista. Publicà, entre d'altres llibres: *Una història d'Andorra* (1960) i *Unitat històrica del Pirineu* (1965).

Carrer de la Seu d'Urgell: casa del Botxi. 1 d'abril de 1929.

La Seu d'Urgell: mesures de blat. 1 d'abril de 1929.

Sant Julià de Lòria: plaça. 2 de setembre de 1928.

Les Escaldes. 1 d'abril de 1929.

Les Escaldes, 24 de setembre de 1929.

Les Escaldes. 24 de setembre de 1928.

Les Escaldes. 24 de setembre de 1929.

Les Escaldes. 24 de setembre de 1929.

Sant Miquel d'Engolasters. 1 d'abril de 1929.

Sant Miquel d'Engolasters. 1 d'abril de 1929.

Vall del Madriu. 25 de setembre de 1928.

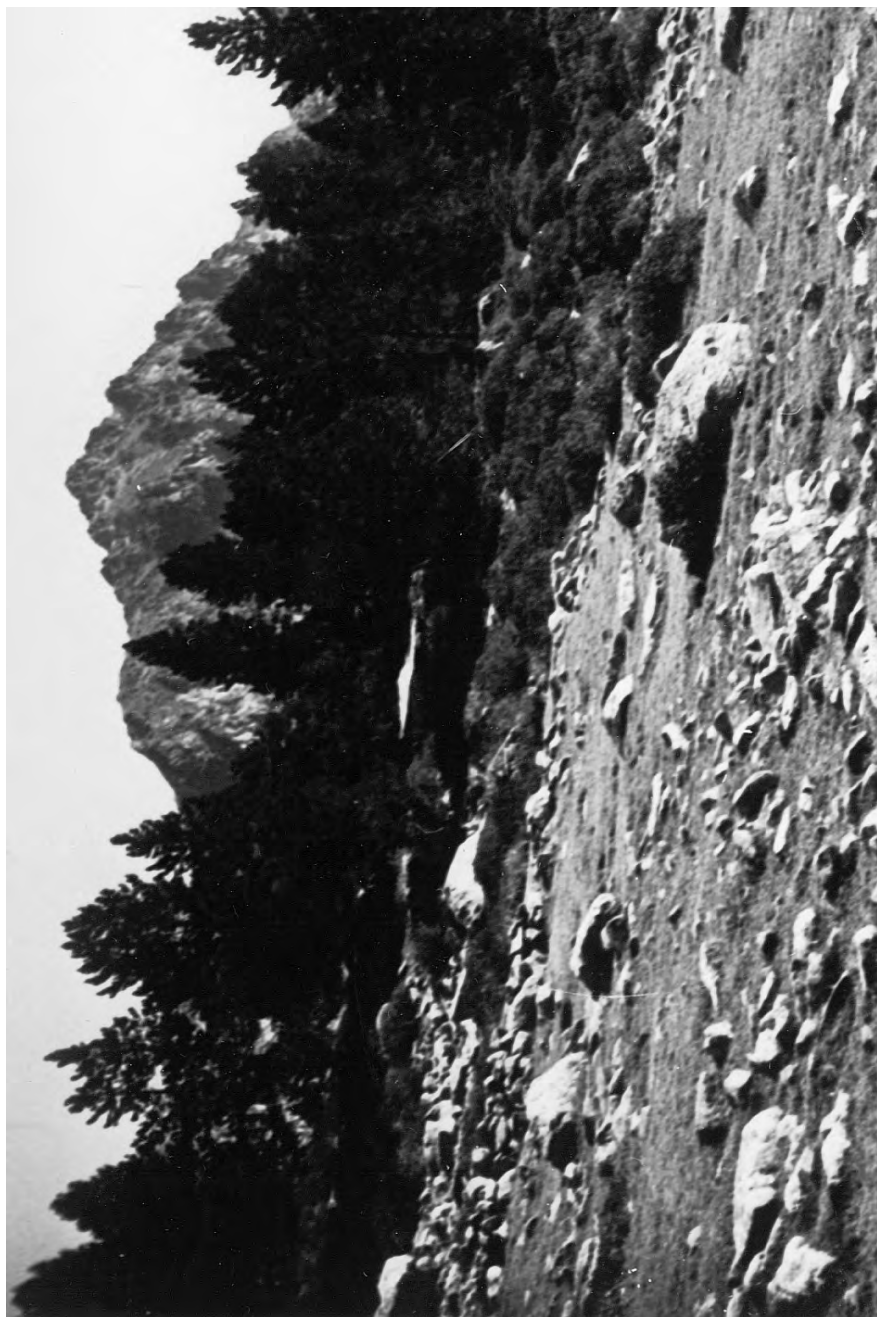
Vall del Madriu. 23 de setembre de 1928.

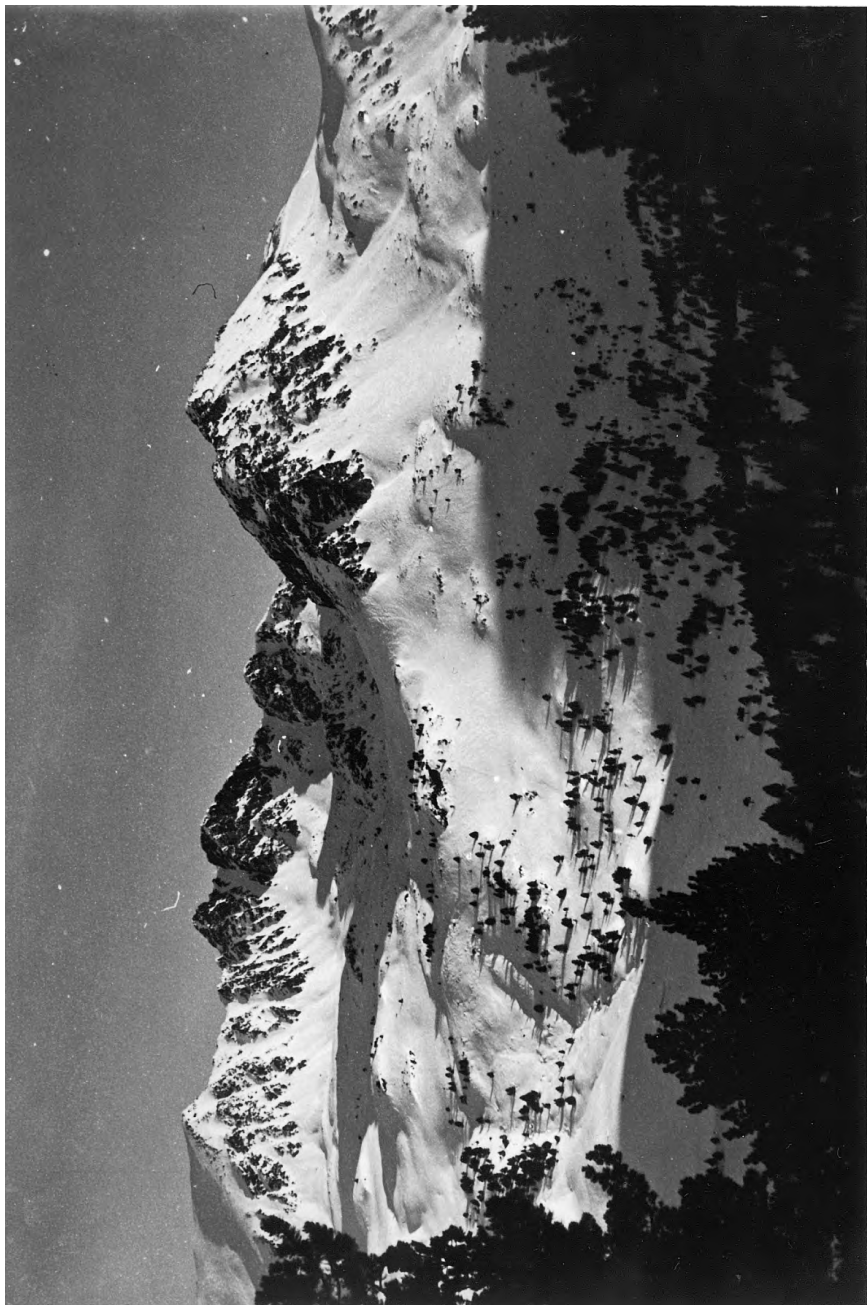
Vall del Madriu. 23 de setembre de 1928.

Vall del Madriu. 23 de setembre de 1928.

Vall del Madriu. 23 de setembre de 1928.

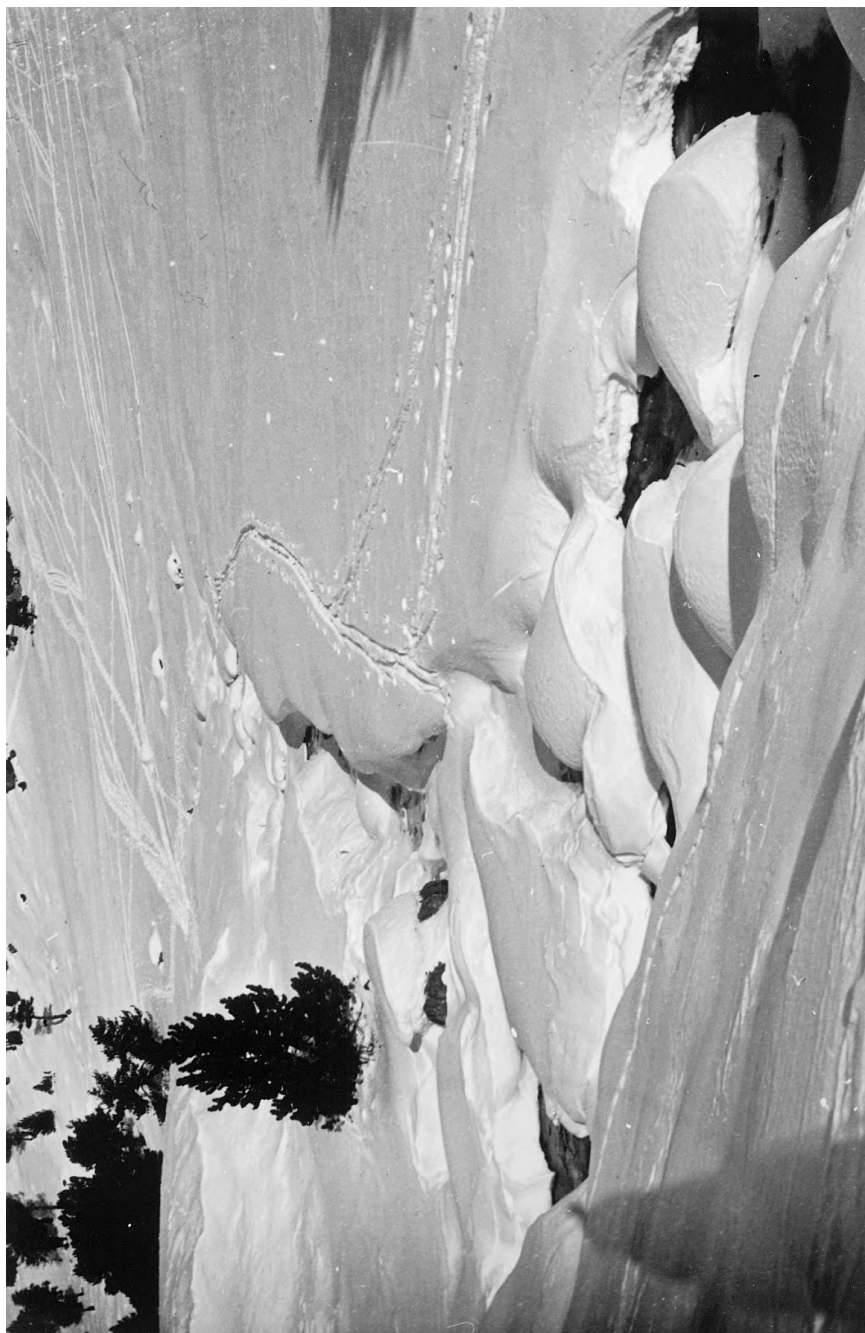
Pic Negre i Portella de Sant Antoni. 25 de desembre de 1933.

Estany del Comapedrosa. 24 de desembre de 1933.

Cin del Comapedrosa. 24 de desembre de 1933.

Solana de Soldeu. 25 de desembre de 1933.

Soldeu. 25 de desembre de 1933.

Resums

Pere Caveró i Muñoz: «A l'entorn del llibre "Espías, contrabando, maquis y evasión"»

RESUM: Comentari del llibre de Ferran Sánchez i Agustí: *Espías, contrabando, maquis y evasión*.

RESUMEN: Comentario del libro de Ferran Sánchez i Agustí: *Espías, contrabando, maquis y evasión*.

RÉSUMÉ: Commentaires de l'ouvrage de Ferran Sánchez i Agustí: *Espías, contrabando, maquis y evasión*.

A l'entorn del llibre: «Espías, contrabando, maquis y evasión»

Pere Caveró i Muñoz

Ferran Sánchez Agustí és l'autor del llibre *Espías, contrabando, maquis y evasión. La II Guerra Mundial en los Pirineos*, motiu d'aquest comentari. És també l'autor dels llibres de temàtica semblant: *Maquis a Catalunya. De la invasió de la vall d'Aran a la mort del Caracremada* i *Maquis y Pirineos. La gran invasión (1944-1945)*.

L'autor

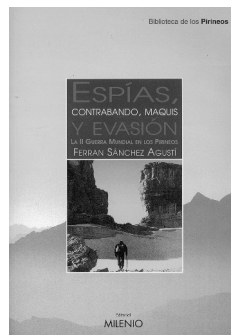
L'autor, que ha tractat altres temes històrics (carlins)¹, entrevistat el 31 d'octubre de 1999 pel *Diari d'Andorra*, declara que per ser un investigador d'esdeveniments bèl·lics «S'ha de ser peripatètic, prolífic i polifacètic, a més a més, de saber història, geografia, botànica, paleontologia i conceptes del món militar».

El tema

La temàtica de la guerrilla o el maquis espanyol, a les acaballes de la II Guerra Mundial, té un escenari important, la Vall d'Aran, que finalitza en fracàs. Ensem hi ha altres episodis distribuïts en el decurs cronològic (1936-1945) i geogràfic del Pirineu. El Pirineu és el marc que separa dos estats, l'espanyol i el francès, que patiren guerres entre 1936 i 1945. En aquestes dates i en temps anteriors i posteriors (la República Espanyola, la reconstrucció francesa i postguerra espanyola), el Pirineu es manifesta com a zona d'exili, de refugi i, escadusserament, d'acollida per la migradesa de recursos. El tema ha estat objecte d'estudi a les dues bandes pirinenques, tant a França com posteriorment a Espanya.

El ressò

*Espías, contrabando, maquis y evasión La II Guerra Mundial en los Pirineos*² té bastant ressò. *La Mañana* del 24 de maig de 2003 destaca «Un libro rescata la historia de las redes de evasión pirenaicas», on l'autor afirma que [los Pirineos] «fueron unas Ramblas». Continua *La Mañana*: «La evasión y el contrabando en Andorra, con el relato de cómo se fraguaron algunas de las grandes fortunas del Principado, además de la seguridad

1. Ferran SÁNCHEZ i AGUSTÍ, *Carlins amb armes en temps de pau. Altres efemèrides d'interès (1840-1842)*, Lleida, Pagès Editors, 1996.

2. Ferran SÁNCHEZ i AGUSTÍ, *Espías, contrabando, maquis y evasión. La II Guerra Mundial en los Pirineos*, Lleida, Milenio, 2003, col·l. «Biblioteca de los Pirineos», núm. 6.

que tenían las redes de evasión de los maquis, completan este volumen». L'autor declara el 31 de maig de 2003 al *Segre* «com si es tractés de contes de pel·lícula».

El dia 14 de maig de 2001 el *Diari d'Andorra* anuncia: «Un llibre relatarà les fugides a través d'Andorra dels perseguits pel nazisme».

El Principat d'Andorra

Andorra apareix de manera dispersa al llibre *Maquis a Catalunya. De la invasió de la vall d'Aran a la mort del Caracremada*³, a les pàgines 212, 253, 302-312. S'hi anomena i s'hi destaca la persona de Francesc Viadiu i Vendrell a la pàgina 132. I s'hi apunten les rutes/xarxes de pas/evasió a la pàgina 357. Ensenms apareix en el llibre *Maquis y Pirineos. La gran invasión (1944-1945)*⁴, a les pàgines 42, 78, 109, 112-113 i 115.

Al llibre *Espías, contrabando, maquis y evasión. La II Guerra Mundial en los Pirineos* són presents algunes referències sobre Andorra, a les pàgines 14, 18-19, 21-22, 23, 24, 25-26, 27, 28, 29, 61, 73, 100, 125, 126, 173, 216, 228 i 231. Cal destacar les pàgines 121 a 125 on sobresurt Jaume Ros i Serra.

Aquest llibre inclou un capítol, el número 8, específic sobre el Principat d'Andorra, titulat «Andorra»: són les pàgines 183 a 210.

Es pot llegir a la pàgina 184: «... y contrabandistas de tabaco, que aprobaron el sufragio universal en 1933, lo retiraron en 1941 reinstaurándolo en 1947». Cal destacar que les competències de nacionalitat pertanyen als Coprínceps, no és competència del Consell General ni, evidentment, del poble.

En la presentació institucional, pàgina 185, apareix una confusió entre els càrrecs que depenen dels Coprínceps: delegat personal del bisbe d'Urgell, prefecte de l'Arieja, veguer.

L'autor no distingeix entre el bar Burgos i el cafè Central de les Escaldes (pàgina 187). Un altre aspecte confús és la missió de Baulard el 1933, desplaçat a Andorra per fer complir la sentència de destitució del Consell General, dictada pel Tribunal de Corts, no a causa de les vagues de FHASA i de Firmes y Construcciones.

Cal esmentar-ne altres mostres: el nom Reig es transforma en Roig (pàgines 188 i 189), Cani-llo en lloc de Canillo.

Aquestes constatacions plantegen la necessitat, per part del lector del llibre, de qüestionar-se la manca de precisió de les fonts documentals emprades, qüestió més delicada en el moment de llegir noms i fets concrets.

Assenyalats aquests comentaris podem endinsar-nos en la lectura i estudi del llibre que podríem definir de compilació de relats històrics, que aporten una informació valuosa que demana i que necessita contrastar-se.

3. Ferran SÁNCHEZ i AGUSTÍ, *Maquis a Catalunya. De la invasió a la vall d'Aran a la mort del Caracremada*, Lleida, Pagès Editors, 1999, col·l. «Guimet», núm. 37.

4. Ferran SÁNCHEZ i AGUSTÍ, *Maquis y Pirineos. La gran invasión (1944-1945)*, Lleida, Milenio, 2001, col·l. «Biblioteca de los Pirineos», núm. 2.

Papera de Recerca Històrica

Normes de presentació d'articles

1- Els treballs que es presentin a *Papera de Recerca Històrica* han d'ésser inèdits i no estar pendents de publicació.

2- Els originals s'han de presentar en dos suports:

- Paper. Els articles, en format DIN A4, aproximadament 15 fulls, per una sola cara, a un espai i amb lletra Times New Roman, cos 12. Les ressenyes poden ésser més breus.
- Disquet. El tractament de text preferent és Word o similar. L'etiqueta del disquet ha d'incloure el/s nom/s de l'autor/s, el títol de l'article i el programa amb què s'ha editat.

3- Il·lustracions. Preferiblement originals, en suport digital sempre fàcil de reproduir. Si són imatges digitalitzades, han de trametre's en arxius dels formats següents: JPG, TIFF o EPS.

4- L'article s'acompanya d'un breu resum (unes 100 paraules) en català (per part de l'autor), castellà i francès (pot fer-ho l'autor).

5- Les notes i les referències bibliogràfiques dels articles, breus, se situen a peu de pàgina. Hauran d'estar justificades al llarg del text i numerades.

6- Les referències bibliogràfiques dels llibres utilitzats han de citar-se segons els criteris que es dedueixen d'aquest exemple (normes ISO 600):

a) llibres: COGNOMS, NOM: *Títol* (en cursiva). Lloc d'edició. Editorial o entitat editora, any.
Exemple: GIMÉNEZ, J.; GIRONDO, L. *Càlcul a l'escola. Reflexions i propostes*. Barcelona. Graó, 1990. Col·lecció Guix, núm. 13

b) pel que fa a les referències d'articles publicats en revistes:

- article d'una revista: COGNOMS, NOM: «Títol del capítol en cometes» A: Títol. Núm. Any. Pàgines.
Exemple: FREGA, A.: «Noves tecnologies en l'educació musical» a EUFONIA. Didàctica de la música, núm. 4, 1996, pàg. 7-20.

- els capítols de llibres i/o d'obres de varis volums: AUTOR: «Títol de l'article». A: Cognoms, Nom: Títol (en cursiva). Lloc d'edició. Editorial o entitat editora, any.

Exemple: TRAUTH, E.: «Noves tecnologies en l'educació musical» A: A. Kents (ed.): *Enciclopèdia de l'educació*. Barcelona, núm. 25 (supl. 7), 1998, pàg. 93-114.

c) Fotografies: indicació de l'autor, l'any i la procedència.

d) Documents d'arxiu: nom de l'arxiu complet (indicant-hi si és necessari l'abreviatura posterior. Referència de la sèrie documental (en cursiva). Volum, capsa, lligall, altra referència.

Els articles es poden fer arribar a la Societat Andorrana de Ciències (Secció d'Història). Avinguda Príncep Benlloch, 30, 3r pis. Andorra la Vella, o a l'adreça electrònica sac@andorra.ad.
Consell de redacció de PRH